

5. XIV. 659.

MIKLÓSVÁRSZÉKI NAGYAJTAI

CSEREI MIHÁLY HISTÓRIÁJA.

SZEMELVÉNYEK.

KIADTA

ANGYAL DÁVID.

M. 120.

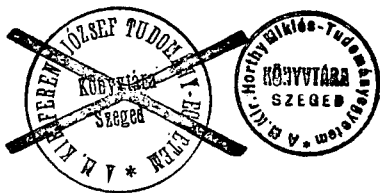

BUDAPEST.

LAMPEL RÓBERT (WODIANER F. ÉS FIAI)

KÖNYVKERESKEDÉS KIADÁSA.

Minden jog fentartva.

18396

ELŐSZÓ.

Cserei Mihály *Históriája* nem nagy ügyekben forgott államférfiu munkája, inkább népies elbeszélés. Pedig Cserei nem tartozott a néphez. Mint előkelő székely szülők gyermeke 1668 október 21-ikén született, Apafi Mihály fejedelemsége alatt. Előbb Teleki Mihály udvarában inaskodott, később Apor István udvarában szolgált, különböző hivatalokban forgott, tartománybiztos, kincstári titkár, csiki főkirálybíró és adóösszeíró volt. Nyolczvannolcz éves korában halt meg, 1756-ban, s élete utolsó éveiben kissé elégületlen volt szolgálatai jutalmával s a világ folyásával.

Negyvenegy éves korában, 1709. december 16-án a kuruczok elől való menedékében, Brassóban fogott könyve írásához. Erős protestáns s még erősebben erdélyi felfogással írja elbeszélését. Nem szerette Teleki Mihály beavatkozását a magyarországi dolgokba, nem kedvelte Thököly felkelését s még kevésbbé szerette II. Rákóczy Ferenczet, ki „szörnyű pusztulásra hozta a magyar nemzetet.“ A török uralmat „igen könnyű fa-járomnak“ nevezi, melyet jobban kellett volna megbécsülni.

De ha már szét kellett törnie a fa-járomnak, szive leginkább a leopoldi hitlevélben nyugodhattott volna meg: „gyönyörűséges, szent“ diplomának nevezi, melyet csak az erdélyiek egyenetlensége forgatott ki tövestől. Annyira elragadja kizárólagos

erdélyi érzelme, hogy majdnem idegennek tekinti a magyart. „Mindenkor Erdélynek romlása, pusztulása — ugymond — Magyarországból következik, mindenkor az erdélyi jó takarékos gazdák javaiból épültenek azok a here, gógös, nagyravágyó, semmivel nem bíró, haszontalan, tékozló, magyarországi állhatatlan, nyugtalan emberek.“ Bármily subjektívnek is látszik felfogása, úgy gondoljuk, hogy bizonyos átlagos közvélemény nyilatkozik meg benne, mely az erdélyi udvarházakban eléggé otthonos lehetett.

Van bizonyos népies egyoldalúság abban a módban is, melylyel Cserei a szereplőket jellemzi. Vannak héroszjai s vannak fekete emberei. Teleki Mihály a fő ördög, a ki veszedelembé ejtette Erdélyt s istentelen dolgaival valódi isten büntető ostora volt második hazájában, mely a vertumnusi természetű jövevényt elég bolondúl gazdagította s urrá tette. Cserei oly alaposan befektetette az erdélyi ügyek nagy vezetőjét s ezzel annyira kielégítette az általános történeti felfogás szükségleteit, hogy történetírásunkban még ma is szenved Teleki alakja Cserei naiv gyanakodása és személyes természetű gyűlölködése miatt. Másrészt Béli Pál, kit természetesen csakis Teleki pokoli cselei sodortak az örvénybe, valóságos fehér liliom. Nagyon igazságtalan Cserei II. Rákóczy Ferencz s a tőle vezetett mozgalom iránt. Az erre vonatkozó fejezetekben oly nagy mértékben erőt vesz érzéseinek conservatív és nyugalomra vágyó természete, hogy felfogása távolabb esik az átlagos erdélyi közvéleménytől, mint a többi fejezetekben. Különben nagy hiba volna egészen elvetnünk Cserei jellemrajzait. Fantasiája nem mindig mozog a végletekben, s mivel nagyon szereti az érdekes történeteket, sok szereplőjéről, néha még Telekiről is, igen jól használható vonásokat jegyez fel.

Általában Cserei igen jó elbeszélő. Határozottan nyilatkozó novellisztikus tehetsége teszi oly vonzó olvasmánygyá Históriaját. Emlékezzünk csak Bánfi és Béli történetére. Különösen az első valódi kerek történeti novella s történeti hitelesség szempontjából nem is igen tekinthető egyébnek. De később, kivált a XVII. század nyolczvanas éveitől kezdve, már hitelesebbé válik Cserei elbeszélése, mi különben érdekességének sem árt. A Rákóczy felkeléséről szóló részletek értékesek, de csak óvatosan használhatók, mert a szerző tollát antipathia vezeti s mivel a várakban elzárkózott labancz úrnak nem is volt mindig módjában megtudni az igazat. Cserei *Históriájának* második részéből a zernyesti csata elbeszélését emeljük ki az érdekesség és a becses történeti tanulság kettős szempontjából, a Rákóczy korabeli harcok közül pedig az 1708-ban ostromolt Görgény védelmét, melyet Rátoni János, a kurucz kapitány oly vitézül vezetett.

Cserei érdekességét nem csekély mértékben emeli az, hogy személyes élményeivel is élénkíti elbeszélését. Különösen gyermekkori emlékei közt igen szép az a részlet, mely Béli Pálra vonatkozik. Régi emlékirataink közt Csereinek *Históriája* történeti tárgyakat kereső költőink, de a nagy közönség körében is a legelterjedtebb és a legkedveltebb.

Bánffi Dénes és Béli Pál bukása.

Mikor látná Teleki Mihály, hogy a magyar dolgokat nem promoveálhatja úgy a mint ő akarná, s a mire a fejedelmet rá venné is, Bánffi s Béli kirontják a kezéből: elvégezé, hogy mind a kettőt leejtse lábokról, azután ő ülven az első lóra, nem kérd tanácsot senkitől, hanem azt fogja cselekedni a mit akar. De mivel az a két úr egymást akkor igen érték vala, lehetetlen vala mind a kettőt egyszersem elvesztetni; azért szokott practicájához foga, és gyűlölséget kezdé hinteni közikbe, tudván azt, ha azokat egybenvesztheti, és egyiket a másikkal lenyomhatja, könnyebb leszen a másikat is utána ugratni. A mint hogy épen úgy is lön. Teleki azért külsőképen azt tétetvén, hogy mindeniknek igaz barátja, serénységéhez képest hol egyiket hol a másikat, mind az udvarnál mind házoknál gyakorta meglátogatja, oly okosan mindazonáltal, hogy egyik is eszében nem venné a mit akarna. Azalatt hol Bánffi Dénes előtt vádolja Béli Pált: „Ihol — ugymond — uram, kegyelmed volna a fejedelem után elsőbb ember Erdélyben, ország generálisa, a fejedelem sógora, nagy familiából álló uri személy, mégis ez a Béli Pál nem akar kegyelmednek cedálni; az egész székely natio egészen tőle hallgat, őt udvarolják, venerálják; vigyázzon kegyelmed magára, mert a

mint én hallogatom, egyáltalában azon igyekeznek, hogy kegyelmedet elveszesse.“ Bánffi Dénes okos ember lévén, nem ad vala elsőben hitelt szavának. Hol ismét Béldi Pálhoz menvén, és titkon hitet kívánván tőle, hogy senkinek a mit neki mondana, ki ne jelentené, azt kezdé mondani Béldinek: „Noha nekem Bánffi Dénes sógorom, mindazonáltal kegyelmedhez régi kötelességem lévén, el nem tagadhatom, mert Bánffi Dénes régóta praktikálódik azon, hogy kegyelmedet a fejedelemmel megfogassa, és noha ő vágy az erdélyi fejedelemségre, azért is jártatja alattomban a német császár udvarát, hogy a portától elszakaszsa Erdélyt és német directiója alá ejtvén, magát tegyék fejedelemnek, mégis hogy ki ne tudódjék dolga, a fejedelem előtt kegyelmedet szüntelen avval vádolja, hogy kegyelmed fejedelemséget sollicitál magának a portán, és az egész székely natiót a fejedelem ellen akarja fellázasztani. Azért, uram vigyazz magadra, ha életedet szereted. Kegyelmed régi őshazafia, nagy nemzetből álló úr s miért engedi meg, hogy egy olyan ember, mint Bánffi Dénes, a ki csak a fejedelemmel való sógor-ságért promoveáltatott, kegyelmed előtt járjon? Ha én úgy volnék mint kegyelmed, így s így cselekedném vele. Sőt azt kegyelmed elhitesse magával, a mint engemet lát: azon igyekeznek, hogy a kegyelmed feleségét is kegyelmedtől elidegenitse, melyben is micsoda politíája legyen, kegyelmed bölcsen általértheti.“

Semmi a Béldi Pál máját úgy meg nem szurta vala, mint a felesége felől való emlékezet, mert már annakelőtte is volt holmi gyanósága az iránt, mintha Bánffi Dénes Béldi Pálnét szeretné, noha abban semmi nem volt; mert Béldi Pálnéban voltanak ugyan egyéb fogyatkozások, de különben tiszta jámbor életű asszony volt; hanem Bánffi Dénes nagy nyájos ember lévén, s a szép asszo-

nyokot nem is gyűlölván, kivált ittás korában minden szemérem nélkül az asszonyokhoz kapdosott, s Béli Pálnét is egykor táncz közben meg találta volt csókolni, kit az inasa Béli Pálnak meglátván, az urának megmondott ; azóta mind neheztelt érette.

Már a Teleki Mihály practicája mind a Bánffi Dénes szívében Béli Pál ellen, mind ennek a másik ellen alkalmas gyűlölséget szerzett vala ; mégis a két nagy okos tanácsos bölcs emberek eszekben nem vevék magokot hogy mit akar Teleki Mihály, mert amaz, mindeneknek a mit mond vala, hit alatt-mondja vala, hogy a feleségeknek sem mondanák ki. Végre kifokaszták egymás ellen való nehézségeket ; mert Fejérvárat a fejedelem asztalánál mulatván, és felkelvén s fennállva is iván a fejedelem, szokása szerént, velek, történék hogy mind a kettő egy ablakban mene ; ott egymással beszélgetvén, minthogy Bánffi negédes kevély ember vala, azt mondja Béli Pálnak : „Miért nem becsülsz engemet, Béli Pál? Én volnék azért az ország generálisa. De hited el magaddal, ha mind így foly a dolog, bizony általesünk egymáson.“ Béli Pálban is felforrván az indulat, elszégyelvén magát a fejedelem és urak előtt Bánffi Dénes szavain, azt feleli : „Hidd el, Dénes, nehéz székely vagyok, ha felüleshetem rád, megnyomlak úgy, többször fel nem emeled a fejedet.“ Többre is mennek vala akkor, de a fejedelem közikben szóla : „Csodálkozom kegyelmeteken, mit bolondoskodtok, igyatok most, inter pocula non sunt seria.“ Így akkor lecsendesedének.

Lőn ilyen casus is a tájban : gróff Csáki László vadászatot szeretvén, sokat is praesumálván magának s neheztelvén azt hogy őneki nem igen adatik promotiója, noha Bánffi Dénesnél magát, maga ítélete szerént, érdemesebb személynek tar-

taná, hogy boszuságot tegyen Bánffi Dénesnek, feles puskásokkal és ebekkel épen a bonczidai erdőre mene vadászni, a kit Bánffi Dénes nagy tilalomban tart vala. Meghallván Bánffi Dénes a gróff otllételét, csakhamar szolgálait, puskásait és a körülakó nemességet, mivel Kolosvár megyei főispán is vala, fegyveresen egyben hivatván, kimegyen az erdőre, a hol már Csáki László, feles vadakat verezvén, egy helyen megszállott vala, enni akarván. És ott Bánffi Dénes körülvéteti a maga mellett való puskásokkal, köszönvén neki: „Jó napot kegyelmednek, gróff uram; kié ez az erdő? Csáki László monda: „Kegyelmedé.“ „Hát miért gróff uram, kglé itt hatalmaskodik.“ „Nem hatalmaskodom, ugymond; biztomban jöttem ide.“ Bánffi Dénes mond neki: „Immár menjünk be Bonczidára ebédre.“ Amaz nem akar, Bánffi Dénes akarata ellen is beviteti, és ott ebédelvén Bonczidán, azután elbocsátatja. Az utban a míg mentenek Bonczidára, gyakran mondotta Csáki László: „Protestálok kegyelmetek előtt, egy gróffot árestáltatott Bánffi uram;“ Bánffi nevetéssel mondotta: „Nem árestum, Isten oltalmazzon, hanem atyafiságos ebédre való invitatio.“ Elég az, hogy Csáki László azon dolgokért halálos ellensége lön Bánffi Dénesnek és nagy eszköz vala Teleki Mihály után a Bánffi Dénes halálában.

Bánffi Dénes azalatt naponként nagyobb nagyobb splendorral kezdé a maga udvarát nevelni, ugy hogy a fejedelem udvarát adaequálja vala, számmal mint pompával, maga is mindennap fejedelmi köntösökben mutogatja vala magát, kivált minekutána a baronátusi titulust publicáltatá; a több urakat, főrendeket pedig contemnálni kezdé; a mely szegény nemes emberek közel laktanak jószágaihoz, azoknak jobbágyokat, jószágokat erőszakkal is el kezdé foglalni; mikor utazott, nagy

készülettel és sok hintókkal, társzekerekkel járna, akármely nemesemberek lovait, ökreit vectura alá elvitette, sőt afféleért panaszlókot erősen meg is verette. És mivel a kolosvári kapitányság authoritása kezében vala mind a somlyai kapitánysággal együtt, feles vitéz emberek levén directiója alatt, a varadi basával is keveset gondol vala, ki, pogány módra, a hódoltságot naponként kilyebb akarván terjeszteni, Bánffi Dénes pedig nem engedvén: abból közöttök sok veszekedések támadtanak, és a basa mind a budai vezér előtt, mind a portán vádaskodván Bánffi Dénes ellen, a fejedelemnek s az országnak gyakran sok busulása s költsége esett a miatt, hogy a török udvar elméjét megcsendesítse. Noha sokszor megintették Bánffi Dénest, hogy annak a nagy keménységnek hagyjon békét, mert a hatalmas nemzetet irritálván, az országot igen könnyen veszedelemben ejtheti: de ő sem a fejedelem, sem az ország intésével nem gondolván, minden dolgokat maga fejétől egyedül akar vala igazgatni. Az is igen nagy gyűlötséget szerze Bánffi Dénesnek, hogy a porta a fejedelem s az ország sok instántiájára resolválta magát, hogy Zólyomi Miklóst kiküldi Erdélyben, ha a fejedelem hit alatt assecurálja hogy bántódása nem leszen és confiscált jószágait visszaadják; a mint hogy az ország kész vala assecurálni s a jószágit is visszaadni, hogy annál inkább Zólyomit bevehetnék Erdélyben, s a porta ne kereskednék vele az ország nagy költségével. De a gyalui szép uri jószágát Bánffi Dénes obtineálván, semmiképen kezéből kiadni nem akará, a szamosujvári egész jószágot kérvén érette cserében, mely a fejedelem sustentatiójára levén deputálva, az ország nem adhatja vala. De egy dolog is úgy meg nem árta Bánffinak, mint hogy Szent-Páli Ignác udvarházát, praetendálván hogy amannak holta után az ő feleségét illetné vére, a dota-

lista ¹⁾ kezéből nemcsak hatalmasul kifoglalá, noha az egész ország instált a szegény özvegy asszony mellett, hogy via iuris procedáljon ellene, avval nem gondolván, rá küldvén az udvarházra, fundamentomából kihányatá, azt mondván: tegyen róla az ország, ha bánja, s építse meg a házat. Az is megszúrta az emberek szemeit, hogy fejedelmi módon udvari gyalogokat fogadott, és mind házait azokkal strázsáltatta, mind utazásában azok voltak mellette; a tanács hire nélkül a hová akart mindenfelé expediáltatott, követeket küldött, egy szóval mindenekben nem úgy viselte magát mint privátus ember. Mely dolgaival igen sok gonosz-akarókat szerze magának és sokan irigykedvén reája, sokan pedig félvén tőle, veszedelmét kívánják vala.

Látván azért Teleki Mihály, hogy csaknem az egész ország elidegenült Bánffi Dénestől, és mindnyájan panaszkodnának ellene, eszében vevé hogy könnyebben férhet Bánffi Dénes rontásához mintsem a Béldi Páléhoz, a ki is noha nagy méltóságban és uraságban volna, de sokkal csendesebben és mértékletesebben viseli magát Bánffi Dénesnél, megbecsülvén az ország rendeit, azok is megbecsülik és igen kedvelik vala. Teleki Mihály nem késék sokat, hanem valójában hozzá fogta a dologhoz, és már nemcsak Béldi Pálnál, hanem a több uraknál is insinuálván magát, szüntelen vádolja vala Bánffi Dénest, a fejedelem előtt pedig, mind maga s mind Naláczi István által, ki a fejedelelemnél kedvességben vala és már napról napra nevededik vala becsületében, hopmestere levén a fejedelemnek, és a portára is egynehány izben járván követségre, mind pedig Székely László által, ki postamester vala, éjjel nappal nehezíti vala a Bánffy Dénes ellen való dolgokat. Ez a Székely László nem régen jött vala be Erdélyben Jenő vi-

dékéről, kinek az apja Teleki Mihály atyjának jószágiban tisztartója lévén, a fiát, Székely Lászlót, maga mellé vevén, a fejedelem udvarában commendálá, és postamesterségre, azután tanácsuraságra is promoteálá, csak azért, hogy maga creaturái legyenek szüntelen a fejedelem mellett, és vigyázzanak a Teleki Mihály dolgaira, hogy valaki távollétében, a fejedelem elmejét ellene haragra ne indítsa. Naláczy Istvánt is hasonlóképen promoteálá. És soha nem is távoztak az udvartól, hanem mikor Teleki Mihály udvarnál nem volt, vagy Naláczi István vagy Székely László szüntelen ott forgolódott, és senki miattok nem fért a fejedelemhez, hogy Teleki Mihály istentelen factióit aperiálná, mivel különben is a fejedelemasszony, oda hajtván könnyen az urát, a hová akarta, Teleki Mihálynak, mint atyafiának, nagy patronája vala.

Már a fejedelem elméje is teljességgel Bánffi Dénestől elidegenült vala, midőn a feljebb említett személyek remonstrálnák, hogy Bánffi Dénes, mind a német császár udvarában nagy tekintetben lévén, mind az országnak nagyobb s fegyveresebb része s erősségei a véghelyekkel együtt kezében lévén, és mind fényes udvara népével, mind egyéb készületeivel arra mutatván, hogy mostani uri állapotával meg nem elégednék, minden intentiója az volna, hogy magának fejedelemséget szerezzen, és ha a török portán véghez nem viheti, a német császár erejével obtineálja; nem is egyéb okért tart szüntelen való levélbeli correspondentiát a német udvarral (mely tilalmas az erdélyi uraknak), hanem hogy utat készítsen magának a fejedelem ellen való rebellióra. Ezek noha merő istentelen hazugságok voltak, mert soha Bánffi Dénes az erdélyi fejedelemséggel nem álmadozott, de a jámbor együgyű fejedelemmel igen könnyen elhitték, mert ő az életét sem féltette úgy, mint a feje-

délemséget. Ezt a practicát pedig oly titkon forralák, hogy annak semmi jelét a fejedelemasszony eszében ne veheté — úgy is akarák, mert tudták, ha a fejedelemasszony valamit megsajdit a dologban, kirontja kezekből — sem pedig Bánffi Dénes meg nem tudta. Melynek is oka a vala: noha sokan tudták már, de mivel a nagy kevélységeért senki nem szerette, nem igyekezett azon, hogy kijelentse neki mi következék reája.

Midőn Teleki Mihály ennyire vitte volna Bánffi Dénes ellen való dolgot, tudván hogy, ha Béldi Pál contrarius leszen, semmire nem mehetnek miatta: alattomban a fejedelemmel úgy végezének, hogy a fejedelem, Bánffi Dénes ellen való akaratát tegye írásban subscriptiója s titkos pecsété alatt, mely írással Teleki Mihály menjen el Béldi Pálhoz és vele subscribáltassa, annakutána a több urakat rendre eljárván, azokkal is subscribáltassa. Teleki Mihály, mintha egyéb magános dolgai volnának, Béldi Pálhoz elmegyén, ki akkor Bodolán a maga várában vala; bemenvén hozzája, mondja, hogy csak magával volna igen nagy dolga, azért még a külső palotáról is minden embert kiküldvén, sőt az údvaron is fegyveres gyalogok strázsálván hogy senki közel az ablakhoz ne mehessen, megmutatja a fejedelem levelét, és kéri hogy azon ligát Bánffi Dénes ellen approbálja s subscribálja. Amaz, noha már egy darab időtől fogva ugyan Teleki Mihály factioja miatt Bánffit gyűlölni kezdette vala, mindazáltal olyan nagy hazafianak romlását, kivált azon az uton, semmiképen jóvalni nem akarja, sem a ligát subscribálni. Teleki Mihály felkel és térdre esik Béldi Pál előtt, s kezét az ég felé felemelvén, azt mondja: „Esküszöm az élő mindenható Istenre, a ki idvezségemet úgy adja meg, életemet, feleségemet, gyermekeimet úgy boldogítsa, hogy én, uram, kegyelmednek igaz tökéletes barátja és szolgája

vagyok. És mivelhogy tudom Bánffi Dénesnek minden intenióját, hogy kegyelmedet egész házával együtt el akarja veszteni, azért jelentem meg kegyelmednek: ha maga életét, gyermekeinek, feleségének megmaradását szereti, praeveniálja a magára következő veszedelmet, és subscribálja ezt a ligát; különben én megmentem Isten előtt is a lelkemet, mert a mit mind a kegyelmed jóvára, mind a fejedelem és az ország megmaradására tudtam, magam veszedelmével sem gondolván, kimondottam.“ — Béli Pálné, minthogy okos gyanós asszony vala, noha a dologban semmit sem tudott, de mind azelőtt Teleki Mihálynak az urához való gyakor járását nem jóvalván, mind pedig a mostani odajöveteléhez és titkos beszédében gyanakodván, alattomban igen lassan az ajtóhoz mene, és fülét a kolcs lyukához tartván, noha csak suttogva beszélnek vala oda be az urak, megérté hogy Bánffi Dénes felől beszélnének, és a kolcs lyukan benézvén, meglátá hogy az ura előtt Teleki Mihály térdre esett. Megijedvén az asszony, kiáltani kezdé: „Uram szerelmes uram, szivem uram, ne adj hitelt a Teleki Mihály szavainak, mert bizony megcsal s elveszt tégedet is.“ Amazok oda be conturbálódván, felkel Béli Pál, megnyitván az ajtót, mondja a feleségének: „Eredj dolgozdra, ha asszony vagy;“ amaz pedig annál inkább kezdé könyörgeni: „Szivem uram, a hatalmas Istenért, ne higj ennek a gonosz embernek: mert hallám én hogy Bánffi Dénes ellen akar most ingerelni; de ha azt elteheti általad láb alól, bizony tégedet is elfogyat. Vajh ki jól ismerem én Teleki Mihályt; ne hidd akármint esküdjék, mert nincs nála jó lelkiismeret; itt vagyok, ha megölsz is, lássad, de nem jóvállom dolgozotokat.“ Teleki Mihály elszégyelvén magát, nagy haraggal mondá: „Ha az én feleségem ezt cselekedné velem, kiverném a szemét is az agyából; mikor valaki az

én megmaradásomra nekem jó dolgot mondana, megköszönném inkább neki, mintsem ezeket engedném meg hogy a feleségem rajta elkövetné.“ Béldi Pál megriogatván feleségét, az asszony nagy sirással s átkozódással visszamegyen; amazok esmét bezárván az ajtót, addig esküvék Teleki Mihály, lecsalá lábáról a nagy okos embert, és subscribáltatá vele a ligát, oly conditióval mindazáltal: hogy nem ellenzi ha Bánffi Dénest megfogják, de meg ne öljék, hanem törvény szerént procedáljanak ellene. Teleki Mihály nagy örömmel onnan elmene gróff Csáki Lászlóhoz, a kit igen könnyen rávön, mind a vadászatban rajta esett boszuságért, mind penig alattomban örül vala azon, hogy olyan nagy református uri ember veszedelembe esék. Onnan a Haller és Bethlen urakhoz menvén, azok is rá hajlanak, mert Bánffi Dénest mindnyájan gyűlölék vala.

Ezek így véghez menvén, a fejedelem a tanácsurakat udvarhoz hivatja; Bánffi Dénes akkor oda ki Somlyón levén, a váradi törökkel való controversia eligazítására. Mindnyájoknak a teczék, hogy mivel Bánffi hatalmas ember volna és sok fegyver volna kezénél, ha erdélyi törvény rende szerént evocáltatják, nem compareál, sőt ex desperatione fegyverhez nyulván, és vagy a török vagy a német udvarhoz folyamodván, rossz dolgot fogna elkövetni, annakokáért a székelységnek parancsoljanak alattomban, és fegyveresen reá menvén, valahol találják fogják meg, azután revideálják dolgait: Így ronták meg a nemesi szép szabadságot; mert a magyar törvény szerént akármi vétékért, hanemha in loco delicti találnák, nem volna szabad senkit megfogni, míg citatus et juridice convictus nem volna, melyre mind a három natio az unióban, mind a fejedelem a maga conditióiban, mind a tanácsi rend a maga hivataljában erős hittel vala

köteles; így vetének köfelet mind a magok, mind a posteritások nyakában; s azon a rossz úton veszenek el magok is rendről rendre azután, a mint ide alább meghalljuk, s késő s haszontalan megbánással véve ezekben magókat.

Válának akkor főkapitányok: Háromszéken Nemes János, Csikban Daczó János, Udvarhelyszéken Bethlen Miklós, Marusszéken Kornis Gáspár; ezeknek parancsolat adaték, hogy a vitézlő rendeket felvevén, kijöjjenek. És mivel Torda vármegyében, Koppádon, Vitéz Gábor a fiát keresztelteté vala, a hová komának Bánffi Dénes feleségestől invitáltatott vala: a hadak kiérkezvén, egyenesen oda menének. Bánffi Dénesnek hire esvén benne, elszalad, a feleségét pedig minden vele valókkal együtt felpraedálják s elfogják sőt meg is ölték volna azok a tatárnál kegyetlenebb székely popule, ha Kornis Gáspár a magán levő hoszu mentejével be ne takarja s ugy ne oltalmazza meg. Onnan a hadak kioszolván Örményesre, Bonczidára, Bánffi Dénes jószágiban, szörnyü praedálást cselekesznek, a drága uri fejedelmi köntösöket egymás kezében összeszaggatván, az ezüst tálakat, nem tudván a paraszt had mire való, egybeolvasztván s golyóbisokot öntvén belőle; egy szóval, minden kémelés nélkül valamit kaphattanak a jószágiban, mind eltakarították, és sok szegény bestye gazdagult meg belőle. Nevetséges dolog történt Bonczidán; mert egy székely a pinczében sokat iván s megrészegedvén, hordókkal levén a méz a pinczében, a hordókat pedig felvagdaltván, a méz kiomlott a földre, a részeg ember eltántorodik a mézben s egészen belé keveredik, onnan kijövé, a mint a tonnából a puskapor kiomlott, abban is eltántorodik s belé keveredik, és a mint a derékaljokat egyben hasogatók vala s sok tollu hevervén a földön, abban is bele dől, s a mézre

rá ragad a sok tollu. Ilyen irtóztató módon a grádicson le akarván jöni hogy lovához menjen, az udvaron levő székelyek meglátván s nem tudván mi szerzet, elijeszti egymást: „Ihol jó — ugymond — a Bánffi Dénes ördöge,” és már futni kezdettek vala, ha a részeg ember meg ne szólítsa őket, segítségre híván, hogy tisztítsák ki a sok tolluból, mézből s puskaporból.

Teleki Mihály, hogy inkább semmi gyanóság ne legyen a fejedelemasszony előtt ellene, mintha ő dolga volna a Bánffi Dénes ellen való liga, a fejedelemtől kikérezett vala Kővárban, míg ezek a dolgok megesének; mindazáltal Csáki Lászlót megtanította vala mit cselekedjék: Hogy, ha Bánffit elfoghatják, mindjárt öljék meg, ha pedig elszalad, a feleségét vigyék Bethlenben, Béli Pál várában. Azt pedig azért cselekedte, hogy inkább az embeerekkel jövendőben is elhitesse hogy Béli Pál factiójából estenek mind azok a dolgok; különben is általlátta Teleki, ha fiscalis várakban viszik, a fejedelemasszony által onnan könnyen kiszabadulhat.

Bánffi Dénes elszaladván, akkor veszi eszében magát, hogy ebül van dolga. Kolosvárra bemenvén, a praesidiumot mind convocáltatja, sőt a somlyai katonáknak is megparancsolja hogy bejöjjenek, a vármegyékre is mindenüvé parancsol hogy felüljenek. A mint hogy csakhamar nagy hadgyülekezés melléje, a kik is jovalják vala hogy menjen rá az ő jószágiban quártélyozó székelysége, kiket is könnyen felferhet, azután a maga dolgait jobban megcsinálhatja. Ő magában sokat tanácskozván, nem tudá magát determinálni, mert a vitélő rendek tanácsát sem jovalja vala, gondolván, hogy az egész székelység a fejedelem és ország hívségében levén, azok ellen a fizetett hadal magát meg nem oltalmazhatja, és ha fegyvert

fog az ország ellen s succumbál, ugyan valóban rebellisnek prononciáltatik és condemnáltatik. A törökhöz sem bizhatik vala, mert mind a portán ellene nagy nehézség vala, mind a budai fővezér és legközelebb a váradi basa halálos ellensége vala, a ki nemhogy felvenné causáját, sőt inkább veszedelmét is munkálódná. Legjobb lesz vala, ha kevesed magával Magyarországra kimegyen vala, és ott megvonván egy ideig magát, onnan jártatja vala dolgát, mert ugy könnyebben véghez vihette volna, sőt a német császár is kétség kívül patrocinált volna nekie. De ő nyavalyás, bizván mind ahoz, hogy semmi halálra méltó dolgot nem cselekedett, és ha mi fogyatkozások volnának benne, azokért már megfizetett feleségének rabságával s annyi jóvairiak elpraedáltatásával, remélvén hogy a fejedelemasszony is, könnyen birván a fejedellemmel, gratiát szerez nekie, sőt az ország is megelégedvén ilyen rajta történt szerencsétlenségével, tovább nem continuálná ellene való nehézségét: a maga megmaradására való utat elveszté, és szabad akarata szerint, gonoszakaróinak magát kezében ejté s elveszté.

Kolosváratt létében az akkori unitárius püspököt, Koncz Boldizsárt hivatá, kérdvén tanácsot tőle, mit kellene cselekedni, holott neki nyilvánvaló igazsága vagyon, és ártatlan levén, nem tart hat a törvénytől. A püspök rövideden azt felelé: „Nagyságos uram, én elhiszem hogy Nagyságodnak igazsága vagyon; mindazáltal mostani időben minden dolog megeshetik.“ Mivel annakelőtte való időekben, az unitarium templom kerítése mellett épített áruló boltokot a város el akarná venni az ecclésiától, és a püspök Bánffi Déneshez mint kolosvári kapitányhoz, felmenni s panaszlaná, hogy nyilvánvaló igazságok ellen akarná a város elvenni: azt felelte vala Bánffi Dénes: „Édes püspök

uram, én elhiszem hogy kegyelmeteknek igazsága van a boltokhoz, de mostani időben minden meg lehet.“ Minden ember azért magára vigyázzon, és boldog állapotában ugy cselekedjék más megszorult emberrel, hogy öneki is boldogtalanságában hasonló kölcsönnel ne fizessenek.

Megértvén a fejedelem a tanácscsal együtt Bánffi Dénes elszaladását és a végbeli hadaknak mellette való ülését, igen megütközének rajta. Azért mindenfelé az ország Rendeinek kemény parancsolatot küld ki a fejedelem, hogy oly készüllettel legyenek, mihelyt második parancsolat érkezik; a fejedelem mellett felüljenek; a végbeli hadaknak is commissio mene a fejedelem és tanács neve alatt, hogy mindjárt letegyék magokat és Bánffi Dénes mellől elálljanak, különben notában incurálnak; Bánffi Dénesnek pedig megizenék, hogy, ha magát megadja, törvény nélkül bántódása nem lenne, hanem országgyűlésében dolga eligazodnék. A végbeli hadak, kik addig ugy gondolkodnak vala, hogy csak Béldi Pál magától költötte volna fel a székelységet Bánffi ellen, megértvén a fejedelem és a tanács akaratát, eloszlának Bánffi Dénes mellől, Bánffi Dénes pedig árestáltatván, a felesége mellé Bethlenben vitették.

Megsajditotta vala Béldi Pál, hogy Bánffi Dénest Bethlenben akarnák az urak küldeni; és mivel azt is felette nehezteli vala, hogy a feleségét oda vitték; mivel abból a kik a dolgot nem tudták, ugy gondolkodhattak, mintha egészen egyedül Béldi Pál volna oka a Bánffi Dénes rabságanak: előre megparancsolta Bethlenben levő kapitányának, be ne engedje oda vitetni Bánffi Dénest, mert bizony elütteti a fejét érte. De a fejedelem az ellen commissiót küldvén s keményen parancsolván, nem lön mit tenni a kapitánynak, be kelle bocsátani.

Bánffi Dénes már rab levén, a fejedelem

országgyűlését hirdete Fejérvárra, és a Statusok előtt proponálták Bánffi Dénes dolga. És noha mind maga a szegény rab ur sok instantiával azon könyörgött, mind magának Béldi Pálnak a volt egyenesen a vox, hogy mivel már kéznél vagyon Bánffi, a hadak szálljanak le, és a jó rend szerént evocáltatván a gyűlésre, jó custodia alatt hoztassék az ország eleiben, s a director agálván ellene, lássák meg: mivel mentheti magát, s annakutána ugy tegyenek törvényt reája; de Teleki Mihály s a kik többen vele egy factióban valának, a fejedelmet elvevék róla, megijjesztván, ha vagy az uton mikor a gyűlésre hozzák, vagy másképen el talál szabadulni, az utolsó tévelygés nagyobb lenne az elsónél. Másoknak is, mint Horváth Kozmának, és vele együtt több erdélyi törvénytudó igaz hazafiának, a teczék vala, hogy jelen legyen Bánffi Dénes mikor perlik — de praevaléala a Teleki factiója, és harminczkét punctumokat íranak, melyekkel vádoltaték, s az ítélőmester Sárpataki Márton által extradatáltatván, azt küldék postán Bethlenben hogy replicáljon azokra. Melyekre noha alkalmasint resolvála, de visszahozván a punctumokat a resolutióval együtt, vox szerént megnótáztaték. A vádak többire affélékből állottak a melyeket feljebb megirtam: hogy nagy fastussal viselte magát, privatus emberhez nem illendő splendorral járt, a fejedelmet, országot nem becsülte; sőt szidta, mocskolta, a nemesembereken sok potentiákat cselekedett. Ezekben ugyan volt is vétke szegénynek, de fejedelemségkeresést nem bizonyíthatván reája, nem is tették a punctumok közében.

Már csak a vala héja, hogy a fejedelem confirmálja Bánffi Dénes ellen való sententiáját a Statusoknak; de tartván attól, hogy a fejedelemszöny az urát elveri róla, újabb practicához nyula Teleki a mellette valókkal, és a fejedelemszönyra

annyira felingerlék a fejedelmet, hogy egynéhány napokig még a házában sem mert a fejedelemnek menni a felesége. Azalatt a fejedelemmel subscribáltván a sentenciát, Csáki Lászlót expedíálák Bethlenben, hogy Bánffinak fejét elütsesse. Ki is felette postán mindenütt éjjel nappal ügetést nyargalvást sietvén, és nemesemberek, papok lovait is postára elvevén, Bethlenben érkezik későn éczaka. S bebocsáttatván a várban, a kapukot felvonatá, s erős strázsát rendelvén, megparancsolá, senkit hire nélkül be ne bocsássanak, és mindjárt Pataki Istvánt a kolosvári református professort, ki Bánffi Dénes mellett vala, beküldé, hogy a rab urat felköltse s imádkoztassa, mert mindjárt meg kell halni; és mivel hóhér nem vala, egy hitván vak cigányt hívata elé, s azt megrészegítvén s megajándékozván, rávevé, hogy elüsse a fejét az urnak.

Pataki István bemenvén a házban csendesen, fel akará költeni az urat, hogy a felesége, ki mellette fekszik vala, eszében ne vegye; de azalatt amaz is felébredvén, deákul mondja neki: „Nagyságos uram, keljen fel nagyságod, s készüljön a halálhoz, mert el jött Csáki László a sententiával, s meg kell halni Nagyságodnak.“ A felesége gyanakodván, hogy deákul beszélnének, valami rossz hír érkezett volna, tudakozni kezdé, és noha sokáig tagadák mind ketten, de utoljára csak ki kelle mondani, mert rövid vala az idő. Az asszony, minthogy azelőtt gyenge féelmes asszony vala, hallván a dolgot, elajul, és a más házban beviszik, az úr pedig buzgóságosan imádkozván, mikor megparancsolnak hogy csak jőne ki, egy hálómentét vetvén csak nyakában, ingben, lábravalóban s papucsban kijöve a pitvarban; ott egy szőnyeget teritettek vala le, melyet háromszor is megkerülvén, nem akar vala letérdepelni, de Csáki László megriogató: „Uram, ennek meg kell lenni!“ Pataki

István pedig túl biztatván és vigasztalván, nagy nehezen letérdepelék. A cigány, kinek azelőtt aféle actiója nem volt, elijedvén olyan nagy uri embertől, reszketvén a keze, nem tudá elütni a fejét, hanem mikor két háromszori vágás után a földre ledőlt volna is a szegény úr, ott is marczongolta. Mondják azt is, hogy Csáki László kiköszörültette volna a kardnak élet, hogy kínosabban haljon meg az úr, de a nem bizonyos.

A fejedelemasszony megértvén, hogy a fejedelem subscribálta volna a sententiát, és már Csáki László készülne, hogy elvinné, nem gondolván semmit urának haragjával, bemegyén a fejedelem házában, s térdre esvén, nagy busultában azt mondja: „Átkozott ember, ne ontsad ki az ártatlan vért!” A fejedelem, mivel levis ember volt és hirtelen megharagudott s akkor megölte volna az embert haragában, de mindjárt elmúlt haraga s szépen szólott, látván a fejedelemasszonynak dolgát, megszanja s mondja neki: „Ahol gratiát adok az egyczer bátyádnak, küldd el hamar utána.” A fejedelemasszony csakhamar megiratván a gratiát, egy étékfogónak nagy ajándékokat igérvén, és a fejedelem lovászaripái közül négyet adván oda utjának continuálására, elküldé Bethlenben. A ki is úgy ment, hogy két ló megdőglött az erős utazásban. El is érkezett vala, hogy épen akkor vitték volt ki az urat a fővételre, de mivel éczaka levén, a kapun be nem mehettek, a míg Csáki Lászlóhoz felmentek s megmondották mi dolog; addig megholt vala a szegény Bánffy Dénes. Küldött vala egy vég bársonyt is a fejedelemasszony, ha azalatt megölnék, míg az étékfogó elérkeznék, abban takarnák a testét, abban is takarák, és ugyanott a bethleni templomban, alacsony módon eltemeték, s sok esztendeig a temetésnél való föld színén buzgott fel a vére.

Igy lőn vége Bánffi Dénesnek Teleki Mihály factiója miatt, a ki noha sok excessusokat cselekedett, a melyekért méltó lett volna ugyan meg-rángatni a zabolát szájában, s egy kevésség le-ültetni s megismertetni magával magát, melyet is egy ország könnyen véghez vihet vala; de meg-öletni, még penig hóhér keze által, kereszténység ellen való dolog lőn. És az ő halálával felfordula az erdélyi szép békesség, s minden rosz dolog kö-vetkezők, s valakik az ő halálában részesek valá-nak, egymás után mind szerencsétlenül járnak, sőt a mennyi gonoszakarója s irigye vala életében, annyi szánója s keserülője lőn holta után, s az egész ország nagy kárával tapasztalá meg annak az embernek veszedelmét.

A mely jövait a székelyek el nem praedál-ták vala, Fogarasban hozák a fejedelem tárházában, és mivel az atyám vala fogarasi kapitány, meg-parancsolá a fejedelem, a komornyikkal együtt be-menjen a tárházban, mikor a Bánffi Dénes pénzét beteszik. A pénz volt mintegy nyolczvan ezer forint, melyet is azután a feleségének visszadtanak, mi-nekutána az ura halála után elbocsátották volna, circumscribálván articulariter a fiát Bánffi Györ-gyöt, ki annakutána erdélyi gubernator lőn, de akkor kicsiny gyermek vala, az ország, hogy mi formában educáltassék.

1675. Bánffi Dénes halála után Teleki Mihály kezébe vette vala a gyeplőt, de mégis nem folynak vala minden dolgai ugy a mint kívánja vala, mert Béldi Pál nagy okos úr levén, nem engedi vala meg; Teleki Mihály azért minden practicáját arra kezdé fordítani, hogy Béldi Pált is eltehesse láb alól. Alattomban azért azt kezdé vizsgálni, kik vol-nának gonoszakarói. Eszében veszi, hogy a Bethlen urak közül Bethlen Gergely, Bethlen Farkas és Elek neheztelének Béldi Pálra a bethleni jószágért,

mely iránt processust is indítottak vala Béldi Pál ellen; de semmi igaz jussok nem lévén hozzája, belé sülének; Mikes Kelemen pedig, a ki szívvél lélekkel keresé vala magának a promotiót, s kivált a székely natio között becsületet akar vala szerzeni, de Béldi Pál miatt nem férhete hozzája. Ezekkel azért egybeköté magát, s azon tanácskoznak, miképpen ejthessék meg Béldi Pált. Ugy reménlik vala a Bethlen urak, hogy a bethleni jószágot el-kaphatják; Mikes Kelemen pedig a Béldi Pál romlásából magának uraságot kaphat. Ugy is lőn . . .

Mikor már Teleki Mihály Béldi Pál ellen is megcsinálta vala némely uraknak elméjét, mester-ségesen rá vevé azokat, hogy a fejedelem előtt deferálnák; mert ha ő hozza elé a fejedelemnek, csak azt gondolná a fejedelem, hogy ránkorból cselekszi s nem lesz olyan foganatos a vád; de csak ők kezdjék el, annakutána ő is minden tehet-ségével toldani fogja. Bethlen Miklós még akkor ifju ember vala ugyan, élvén az atyja, az öreg Bethlen János, de már is nagy tekintetben vala az egész ország előtt az ő nagy tudományaért s eszeért és sok országokban való járásaért s experientiá-jaért; kinek is nagy elméjét Teleki Mihály látván, s megértvén azt is, hogy mind Bethlen János, mind a fia Bethlen Miklós, Béldi Pálnak kedves emberei volnának, és gyakorta az országgyűlésében, kivált mikor a magyarországi causa előfordulna, melyet Teleki Mihály igyekezék vala promoteálni, Bethlen János és Bethlen Miklós bölcs discursusokkal s voxokkal az egész ország elméjét a magok teczé-sére hajtának; járulván az is hozzája, hogy több Bethlen urak is, noha egy familiából valók volná-nak, Bethlen Miklóst gyűlölnék, melyre maga is szolgáltata alkalmatosságot, mert a maga nagy elméjét kelleténél inkább becsülvén s másokkal is becsültetni akarván, a több Bethlen fiakat, kiknek

esze nem érkezik vala a Bethlen Miklós elméjéhez, contemnálja vala ; azért elvégezek, hogy Bethlen Miklóst is Béldi Pállal együtt megejtsék.

Nem vala sem Béldi Pálnak, sem Bethlen Miklósnak annyi vétke is akkor, mint a mai született gyermeknek, azt maga is tudta jól Teleki Mihály és a többi társai ; hanem a volt politiájok benne, hogy a fejedelem előtt vádolják el, és megfogatván, annakutána a minemü conditiókkal ók szeretik, úgy bocsássák el. A conditiókat ha megtartja Béldi Pál, csak egy váz leszen mind az országban, mind a fejedelem udvarában, és így Teleki Mihály a mit akar, azt viheti véghez a fejedelem, asszony által a fejedelemnél ; ha pedig a conditiók ellen valamit cselekeszik Béldi Pál, úgy osztán nyilván az ország előtt vádolhatják s meg is notázthatják ; különben is tudván azt, hogy Béldi Pál azt a rajta esett méltatlanságot semmiképen el nem szenvedí, hanem boszút igyekezik érette állani, s akkor jó alkalmatosságok leszen, végső veremben ejteni. Ez a gonosz istentelen ördögi practica, melynél Erdélyben soha nagyobb nem volt, szerencsésen succedála, mert Isten a mi bűneinkért már közelíti vala azt a veszedelmet, melyben ma nyögünk, s azért engedé meg, hogy az igaz hazafiak, a kik eszekkel tanácsokkal a szegény hazát tudják vala gubernálni és a jövő nyomorúságot praevideálván, attól Isten után megoltalmazni, elessenek a szegény haza mellől, a Teleki Mihály factiója pedig lábra kapjon, mely miatt fejedelem, ország, szabadcság, törvény, békeség, egy szóval minden jó kivesze Erdélyből, s minden kigondolható inség, háborúság következék helyében ; s a mi legkeservesebb, azok az igaz hazafiak e mai napig is árulók neve alatt feküsznek koporsójokban, s a posteritások is oda vagyon majd többire ;

akik pedig ezt a hazát elveszték s sülyeszték, azok boldogulának, uralkodának sok esztendőig.

Béldi Pál semmit az ellene való factióban nem tudván, a Bethlen urak, Mikes Kelemennel együtt a fejedelemhez bemennek, és a nagy hűségnek álorczáját viselvén a magok istentelen practicajok előtt, a fejedelemnek mondják, hogy ők, ő Nagyságához és az országhoz való szoros kötelezettségektől viseltetvén, ő Nagyságának tudtára adják, hogy Béldi Pál csak azért igyekezte Bánffi Dénest elveszteni, mert miatta nem férhetett az fejedelemséghez; most pedig Bethlen Miklóssal conspirálván, és az egész székely natiót magok mellé vonván, azok practicálódnak, hogy a fejedelemségben Béldi Pál collocáltassék; mely dolog végett alattomban a portát régen jártatja Béldi Pál, és sok pénzt igérvén a vezéreknek, már azoknak elméjeket is megcsinálta, s rövid nap pártot üt Nagyságod ellen. Ebben pedig semmi kétség nincsen, mert mi rábizonyítjuk, csak Nagyságod ne késsék a dologgal, hanem hivassa udvarhoz őket s fogassa meg, annakutána könnyű leszen a portán őket disgratiában hozni.

Akármily dolgot is könnyebben a fejedelem elméjére nem adhattak, mintha valakit fejedelemkereséssel vádoltak. Teleki Mihály is megértvén a fejedelem gyanóságát Béldi Pál ellen, jobban megzavará az elméjét; ugy Naláczy István és Székely László is semmit el nem mulatának; a fejedelem-asszony pedig megmondhatatlan gyűlöléssel vala Béldi Pál ellen, mert Teleki Mihály sok esküvésével elaltatta vala, hogy nem ő volt oka a Bánffi Dénes halálának, hanem egészen csak Béldi Pál; sőt azonkívül is Béldi Pálnéra nagy nehézsége vala, mert kevély pompás asszony lévén, ritkán udvarolja vala a fejedelemasszonyt, mikor néha-néha udvarhoz megyen vala is, mentől czifrább köntöse

valának, azokban öltözik vala, s kevélyen úgy mutogatja magát, melyért a több uriasszonyok is irigykednek vala reája; sőt a fejedelemasszony, mivel egészségtelen száraz asszony vala, nem is gyönyörködék soha a pompás öltözetekben; ha magánál szebb uriasszonyt látott, mindjárt a fejedelmet kezdte tőle féltetni, a melyért gyakran úgy meg is verte a fejedelem, ha mások ki nem vették volna kezéből, talán meg is ölte volna. Mind ezek a conjuncturák segíték a Béldi Pál romlását; sőt hogy Wesselényi Pálnak adta vala leányát és Bodolán fejedelmi lakodalmot szerzett vala, annál inkább irigységben esék mind a fejedelemnél, mind a Bethlen uraknál.

Fogarasban convocáltatván azért a fejedelem az országgyűlését, és mind Béldi Pált mind Bethlen Miklóst arestálják, és a mig a fejedelem onnan elmene, Bethlen Miklóst az atyám szállására hozták, s tiz gyalog németje a fejedelemnek éjjel nappal ott strázsálta. A fejedelem elmenetele után Bethlen Miklóst is alá vivék a számtartóház mellett való házacskában; Béldi Pált pedig alatt csak közel a komornyik-házban tevék rabságra. Ezekre már én is jól emlékezem, jut is eszemben, mivel az atyám szállásának ablakáról épen a hol Béldi volt fogva, oda láthatni, minden este nagy felszóval könyörgött Béldi Pál, és azt a zsoltárt: „Kegyelmezz meg uram, nekem, mert az ember igen kerget engem“ etc. nótával elmondotta; sőt őszszel szállót s baraczkot hozván Béldi Pál számára, nekünk is küldött benne, s én a hugommal, Borberekínével az ablakon ettük; s meg is téptem vala a hugomot, mert igen mohón eszi vala a szállót s nekem keveset hagyott; a szegény ur, meglátván a maga ablakáról, ujobban küldé egynehány gerzd szállót, s megizené, hogy ne veszekedjünk, mert többször nem küld szállót

Mikor a fejedelemsasszony kiindulna Fögarasból, hivatá az atyámot, s monda: „Nézze meg kegyelmed jól ezt a gyűrűt; akármennyi commissioja jöjjön kegyelmedre uramnak ő kegyelmének, de valamig ezen a gyűrűn levő czimert nem látja meg a levélre nyomtatva kegyelmed, a rab urakot meg ne ölesse; mert tudom én uram ő kglme természetét, — vagy ittas korában vagy másképen ráveszik az urak. De kegyelmed különben ne cselekedjék, a mint én parancsolom; különben is ez a vár enyém s kegyelmed nem annyira uram ő kglme tisztje, mint enyém.“ A fejedelemsasszony elmenvén, Teleki Mihály a Bethlen urakkal együtt szüntelen ingerli vala a fejedelmet, hogy exequáltassa a rabokot, mert ha életben hallja a török porta őket, inkább manuteneálja, de ha megérti halálokat, leteszi elmejét irántok. Soha a fejedelmet rá nem veheték, hanem egykor keményen megittasodván, addig sürgelődének körül, annuál kivánságoknak. És mindjárt három commissiót irátának a fejedelem neve alatt: egyet az atyámnak mint kapitánynak, hogy mindjárt exequáltassa a rab urakot; mást a porkolábnak, Boér Zsigmondnak, ha az atyám nem akarja exequáltatni, a porkoláb mind az urakot ölesse meg mind az atyámot; harmadikot a várbeli praesidiumnak, ha porkoláb sem akarná, a praesidium mind az atyámot mind a porkolábot mind az urakot ölesse meg. És megpecsételvén a commissiókat, már el akarják vala küldeni; de a fejedelemsasszony a Bánffi Dénes casusán tanulván, szüntelen vigyáztat vala a fejedelemre, hites inasa levén mindenkor a fejedelem körül, a ki is a fejedelemsasszonynak megmondja a dolgot. A fejedelemsasszony mindjárt felkeresteti a kitől a commissiókat el akarják vala küldeni, és elvétetvén tőle, más nap mikor a fejedelem megjőzanodott volna, bemenvén hozzá, nagy haraggal

monda neki: „Mit vétettek az én tisztjeim kegyelmednek, hogy kegyelmed ártatlanul meg akarja öletni?“ A fejedelemnek nem jutván eszében a dolog, megmutatja a commissiókot a fejedelemaszszony, és a fejedelem elbámolván rajta, monda: „Az Isten áldjon meg, édes feleségem, hogy nem engedted a commissiókot elvinni, másszor is azt cselekedd; én bizony nem tudom ittas koromban mit cselekedtem, ezek az urak vettenek rája.“

1677. Eszében kezdé azalatt a fejedelem venni, hogy hamisan vádolták volna be a rab urakat; mert noha sokszor kivánta tőlök, hogy már a mivel vádolták bizonyítanak meg ellének, hogy ország előtt láttatna törvényt reájok; s amazok eléggé is keresének minden felé, mind ígérettel, ajándékkal, hamis tanukat, de semmi meritalis dolgot nem találának. Azalatt a Haller urak és mások, kik részesek nem valának a Béldi megfogatásban, a fejedelmet kérni kezdék, ne sanyargassa ártatlanul, hanem bocsáttassa el őket. A mint hogy a fejedelem rá is hajla, de tartván attól Teleki s a több vádolók, ha simpliciter elbocsátják őket, ha különben boszut nem állanak is rajtok, de törvény szerént prosequálják; nagy büntetése van pedig a magyar törvény szerént a ki valakit árultatással vádol s rá nem bizonyítja, mert talión²⁾ convincáltatik; azért a fejedelmet elaltaták, hogy kösse meg jól a végét a rab urak szabadulásának, s vétesse erős kezesség alá őket, sőt erős reversalist véteszen tőlök, hogy sem magok sem más által boszut nem állanak, fogságokról meg nem emlékeznek, sem törvénynyel azért senkit nem háborgatnak, hanem in perpetuum amnestiam menjen minden eddig ellenek való cselekedet. A fejedelmet könnyű volt minden rossz dologra rávenni; azért minekutána esztendeig s egynehány hétig a nagy ártatlan urak raboskodtanak volna Fogarasban, visszajöven

a fejedelem, a reversalist concipiáltatja a feljebb megírt conditiók szerint, s beküldi a rab uraknak, hogy ha azt subscribálják, és a mellett hatvan ezer forintokig kezeseket állítanak, elbocsáttatja őket. A rab urak időt kérven magoknak, midőn a reversalist elolvassák, noha magok ártatlansága már napfényre jött vala, és nem olyan megkötöttség szabadulást, hanem inkább méltatlan szenvedésekért Isten s világ törvénye szerint méltó satisfactiót érdemlének vala, mindazáltal a szükségtől s szabadulásoknak szerelmétől kényszerítettven, készek lőnek több minden conditiókra rámenni, csak azon supplicálának a fejedelemnek: engedje meg ő Nagysága, hogy kiszabadulván, azokat, kik őket hamisan elvádolták, törvény szerint hadd prosequálhas-sák, nehogy ennekutána is, vagy őket ujobban, vagy más igaz hazafiait, hasonló gonosz practicával gyalázatban s nyomoruságban keverjenek. Méltó s igaz vala szegényeknek kívánságok, de soha Teleki Mihály és a Bethlen urak s Mikés Kelemen miatt a fejedelmet reá nem veheték, sőt a fejedelmet ujobb haragra indíták ellene, a ki megízené: ha nem kell a szabadság, elküldi a kővári tömlöczben őket, s mint Zólyomi Dávidot, ott egyék meg a tetvek őket a mig meghalnak. És noha a Haller urak s más igaz hazafiak is eleget instálának mellettek, remonstrálván a fejedelemnek, hogy ő Nagysága conditiója ellen való dolog volna a rab urakot igazságokban megfojtani, holott a jus ligatum³⁾ az Approbata Consitutióban örök átok alatt megtiltatott Erdélyben, és még a pogány országokban sem gyakoroltatik, annál inkább keresztény fejedelem, keresztény directio alatt hallatlan s irtóztató dolog volna, sőt a nagy Istennek nyilván való büntetése szállana azért mind a fejedelemre s mind az országra, és senki is a hazafiak közül bátorságos státusban az ilyen hamis vádak

miatt (ha azoknak továbbra is ilyen tágas kapu nyittatik) nem élhet, s ő Nagyságának szüntelen való busulási következnek miatta. De semmit azok a ratiók nem használnak Teleki Mihály practicája ellen, mert Isten el akar vala büneinkért országostul veszteni, s úgy készítették út veszedelmünkre. Látván a szegény rab urak, különben meg nem szabadulhatnak, nagy keserűséggel s sirással subscribálák a reversalist, s kezeseket állítanak, az atyám is hatszáz forintig levén kezes Béldi Pálért, kit annakutána meg is rántának rajta, s így szabadulának osztán nehezen meg. . . .

1678. Születék e világra a mostani római császár Josephus. Minekutána penig Béldi Pál halhatlan reversalis alatt kiszabadult volna a rabságból, akkor kezdé eszében venni Teleki Mihálynak istentelen practicáit, és eszében juta feleségének igaz jövendölése, melynek egy része már a fején is tölt vala. És noha mint jámbor keresztény ember a magán esett boldogtalanságát könnyen elszenvedné, de mint igaz hazáját szerető ember, látván, hogy már egyedül Teleki Mihályra került a directio, és a fejedelmet ott hordozza a hol akar, s a magyarországi dolgokat már aperte tueálja, s az országot is belé akarná egészen elegyíteni: bölcsen praevideálván mind az országra mind a fejedelemre minemü rettenetes romlás következék, nem gondola maga veszedelmével is, hanem inkább akará magát s egész házát koczkára kitenni, mint hazáját szemlátomást elveszni megengedné. Azért a kiket igaz hazafiainak ismer vala lenni, alattomban azokkal kezde consultálódni, miképen kellene annak a nagy gonosznak eleit venni, és a szegény hazát Teleki Mihály tyrannusságától felszabadítani. Valának a kik vele együtt a közönséges jóban egyetértének vala, ezek: gróff Csáki László, ki sógora is vala, Haller János, Kapi György, Dániel

István, Lázár István, Kálnoki Sámuel, Bethlen János, Apor István és Lázár, Belényi Zsigmond, Damokos Tamás, Kálnoki Balint, Paskó Christóf és többen sokan, mind fő rendek, s mind kivált a székelységen való nemesség. Többire mindnyájoknak a teczék vala, hogy valamig Apaffi Mihály erdélyi fejedelem leszen, addig soha az országnak csendes nyugodalma nem lehet, mert levis és változó ember, s a mellette való udvari szolgák minden rossz dologra ráveszik s a hazafiait szüntelen büzben keverhetik, és akár mint remonstrálnák is azt előtte, hogy Teleki Mihály s mások egynehányan a fejedelem mellett, mint Naláczi István, Székely László, Mikes Kelemen, nem jóvát, hanem veszedelmét kívánják mind a fejedelemnek s mind a hazának, azért amoveálná maga mellől: de már annyira praeoccupáltatott a fejedelem elméje azoktól, hogy soha azt a fejedelemmel ellenek semmi ratióval el nem hitethetik; de ha a fejedelemmel elhitetnék is, a fejedelemasszony, kemény nyakas asszony, lévén Teleki Mihálynak oly közel való atyafia, lehetetlen volna a fejedelemasszonyt Teleki mellől elvonni, a kit minden úton módon kész oltalmazni, tudván hogy már Bánffi Dénes halála után nincs senki, a kihez ugy. bizhatnék mint Telekihez, maga is a fejedelemasszony magyarországi lévén, Teleki is, az erdélyi hazafiainak ezernek sem hiszen annyit mint neki; és ha Teleki Mihály ellen insurgálnak, amaz mindjárt a fejedelemasszony mellé csapja magát, s onnan szép szóval ki nem vehetik; ha pedig erővel s fegyverrel nyulnak a dologhoz, mindjárt Teleki a fejedelemmel elhiteti, hogy magát a fejedelmet akarjuk kikergetni az országból, s egy lesz bűze dolgunknak, mert rebelliót fognak ránk s veszedelemben ejtenek. Jobb azért és tanácsosabb, ha már ennyiben van a dolog, ugyan valójában kitennünk magunkért, és aperte

a fejedelem ellen insurgálni, a ki majd minden conditióit violálta, melyeket az országnak megesküött volt, és így mi is nem tartozunk tovább olyan embernek hűséggel s engedelmességgel, a ki a mi hazánk törvényeit felforgatta, nemesi szabadcságunkat megrontotta, s az egész országot el akarja veszteni, nem elégedvén meg az erdélyi szép fejedelemséggel, a melyre soha méltó nem volt, nincs is capacitása hozzája, hanem a magyarországi királysággal álmadozik; s az a rossz hitván oláh faj is, Teleki, a ki két lóval jött vala be Erdélyben, s ennyi sok úri igaz hazafiainak eleiben ült, s olyan uraságot kapa, melyről álmodni sem mert volna, magyarországi palatinusságra áhitozik. A mi tanácsunk azért az: hogy kegyelmed, Béldi Pál uram, kinek kezében van a székely fegyver, fogjon hozzá Isten segítségéből a dologhoz, és velünk együtt szabadítsa fel ezt a nyomorult hazát ebből a nagy igából; annakutána szabad választás szerint tegyünk olyan fejedelmet az országnak, a ki tudjon igazgani bennünket, ne mások igazgassák őket. Erre pedig jó alkalmatosságunk vagyon a török porta előtt is véghez vinni, mert ha aperiáljuk előtte hogy mit akar a fejedelem Teleki Mihálylyal együtt, és mit vadászson a magyarokkal együtt, kiről már egynehányszor megintetett a portától: minden bizonynyal a porta felád rajta, és a mi dolgunkot manuteneálja. Végezetre, mivel életünk s halálunk forog a dologban, ne kiméljük a pénzt, holott a török porta előtt többet használ a pénz mint az igazság, bőrt bőrért adjunk, életünk megmaradásáért azt a mink vagyon ne sajnáljuk.

Béldi Pálnak nem teccék a tanács, azt vetvén okul, hogy a fejedelem Isten csodálatos gondviseléséből promotealtatván a fejedelemségre, kinek is hittel kötelesek, perjurium nélkül nem lehetne ellene insurgálni; mert noha a conditióit sokképen

violáltatták vele Teleki s más mellette valók, azt a fejedelem nem ex malitia, hanem ex levitate cselekedte, és nem annyira a fejedelem, mint azok vétkesek, kik arra ingerlették. És ha a fejedelem változtatását kezdik sollicitálni a portán, ott levén Zólyomi Miklós, bolondcságból annyi pénzt talál igérni a fejedelemségért, a török nem vigyázzván arra capax-e nem-e, azt obtrudálja, s mi haszna lenne úgy is az országnak? Hogy pedig senki úgy ne gondolkodjék, hogy öneki az erdélyi fejedelemség kellene, az Isten, a ki minden titkoknak látója, a mennél nagyobb büntetést talál, azt szállítsa az ő fejére, ha arra intendál, és később volna meghalni, mint a fejedelemnek adott hitét violálni, hanem hazája szabadcsága mellett valamit elkövethet, azért sem életét, sem jóait nem kiméli. Neki a teccik: hogy a fejedelemhez küldjenek be, s kéressék közben Telekit s a több oldaltanácsokat, kik a fejedelmet minden tilalmas dologra rá veszik és az ország békességét felháborítják; ha közben nem adja őket, fegyverrel is kivegyük, és ország előtt törvény szerént megbüntetvén, a fejedelem mellé állítsunk igaz hazafiaiból álló tanácsot, kik a fejedelmet a haza törvénye szerént igazgatni igyekezzenek.

Sok tanácskozás után azt concludálák, mivel a tájban Nagy-Sinkre hirdettetett vala országgyűlése, hogy Béldi Pál a székely hadakat felvevén, fegyveresen menjenek a gyűlésre, és a fejedelmi személynek s statusnak minden sérelme nélkül, Teleki Mihályt társaival együtt, ha szépen nem lehet különben is, kézhez vegyék de ne bántsák, hanem ugyanott az országgyűlésén, törvény szerént prosequálják őket, és a fejedelem mellett való tanácsot az ország hasznára reformálják. — Már a székely hadak mind Háromszéken, Csikban, Udvarhelyszéken felültenek vala Béldi Pál parancsolatára

ő levén generálisok, de nem tudják vala mindnyájan, mire való ez az insurrectio: mikor alattomban Teleki Mihálynak a dolgot megírják és hogy mi az intentio ellene, azért vigyázzon magára. Teleki postán menvén a fejedelemhez, aperiálja az insurrectiót, de közel sem úgy a mint a dolog vala, hanem a fejedelmet elaltatja, hogy Béldi Pál fejedelemségre akarja magát a székelyekkel választatni. A fejedelem megijjedvén, késő éczaka szövétnekekkel Fogarasban bejő, az egész országban nagy bódulás lőn, Bethlen Gergely, Farkas, s más hasonlók, ki egy ki másfelé elszaladnak, és ha Béldi Pál egyenesen kijöjjön, készületlen találván őket, könnyen Telekiéket kezéhez veheti vala. De gondolván azt, elég hogy fegyvert mutatott, már a fejedelem megijjedett s Telekiek mellől könnyen áll; azalatt a fejedelemnek alázatosan irván, remonstrálá, hogy nem ő Nagysága ellen vette volna fel a hadakat, hanem maga és több igaz hazafiai succursusára nézve, és kész is letenni a fegyvert, csak ő Nagysága azokat a gonosz tanácsokat adja ki, hogy ország törvénye szerént hadd büntetődjenek.

De a fejedelem azalatt a más parson való urakat maga mellé hivatván, és a végbeli hadakat is convocáltatván, úgy a székelységnek, a mely része fel nem költ vala, azokat is felültetvén, és Bethlen Gergelyt s Mikes Kelement praeficiálván elejekben, egyenesen Béldi ellen expediálja, a székelységre is mindenüvé kemény commissiókat küldvén ki, hogy Béldi Pál factiója mellől valaki el nem áll, örökös jobbagyságra esik mind maga mind maradéka. Béldi Pál is látván, hogy nem tréfa a dolog, a mely hadakat Csikban s Udvarhelyszékre haza bocsátott vala, hogy mihelyt parancsol, ujobban felüljenek, sietve utánok küldvén, hivatja vala magok mellé. De azok már praeoccupáltatván a fejedelem embereitől, otthon maradának.

A háromszéki hadak is, megértvén a fejedelem hadának jövetelét, szökni kezdenek házokhoz, és igen kevesen maradának Béldi mellett. Bethlen Gergely általjövén az erdőn Háromszék felé, Vay Mihályt, Teleki Mihály vejét, a fejedelem gratiájával elküldi Béldi Pálhoz, ki már akkor Bodolán vala, Csáki Lászlóval. A gratia pedig csak arra való vala, hogy inkább ahoz való biztában Béldi s a több mellette valók otthon maradnának, azalatt a fejedelem hadai elérkezvén, közben akadnának. De Béldi Pálnak alattomban megirták vala: ha száz gratiát visznek is, ne hidjen, mert bizony megcsalják, mint szintén Bánffi Dénest. Kihez képest éczaka a maga szolgálival együtt megindula, és a bozzai uton Havasalföldében mene által, feleségét fiait ide hagyván nagy nyomoruságra; a kiket megfogának és mindenét praedára hányván, bodolai várát többől kihányák, felesége, fiai Szamos-Ujvárra vitetének rabságra. A felesége ott is hala meg egynehány esztendő mulva: a fiai kiszabadulának; azoknak is a jobbika, Béldi Dávid, ifju korában meghala, a más, haszontalan semmirekellő ember, maig is nyomorog, felesége kedveért megbolondult s pápistává lőn. A jószágait mind többire confiscálák; bethleni, bodoni jószágát Bethlen Gergely s Farkasék kapák el, a kire régen vágytának, háromszéki jószágának jobb részét Mikes Kelemennek adák. Így romlék meg a székely szabadcság Béldi Pálban; mert soha azelőtt akármí vétkeért a székely nemesember jószágát el nem vesztette, hanem csak fejét; Béldi Pálon kezdék el, de nem tudom kin végzik. Mikes Kelemen is a Béldi Pál romlásával urrá lőn, s elkapá a székelyek generálisságát, bátyaságot, nagy barátságot szerze Teleki Mihálylyal. Az ártatlan ember halálán Pilatus Herodes így egyezének meg, így triumphála a hamisság a nyilvánvaló igazságon, így veszték el a szegény Erdélyországot.

1679. Apor István, ki mind eddig Béldi Pál mellett volt és mindenkben vele correspondeált, látván hogy a Béldi dolgai hanyatolni kezdenek, elugrék mellőle, s a fejedelemhez megyen, és ott minden dolgokat elbeszél, sőt azoknak neveket is, a kik Béldi Pállal conspiráltak vala, a fejedelemnek kibeszéli. Nem csak gratia adaték neki, sőt mivel akkor halt vala meg a brassai harminczados Horváth András, azon hivatalt neki conferálják, melyből nagy proventusa levén minden esztendőben, felette igen meggazdagodék; és mivel már két felesége meghalt vala, harmadszor is megházasodék, néhai Boros-jenei Korda Zsigmond feleségét, ki Ugron Istvánhoz ment vala annakutána, Udvarhelyszéki Farkas Ferencz leányát, Farkas Susánnát elvevé, kivel a feleségem nagyanyja, Ozdi Györgyné, egy testvér volt apával. Öt leánya vala Farkas Ferencznek: egyik Apor Istvánné, másik Ozdi Györgyné, harmadik Orbán Pálné, és negyedik Bánffi Christófné, ötödik Borsai Istvánné.

Ugyanezen esztendőben az atyám, a ki a fogarasi kapitányságot hét esztendeig dicséretesen viselte vala, és mind a várban mind kül belől sok hasznos épületeket csináltatott vala, mind az egész districtust oly rendesen moderálná, hogy e mai napig is a föld népe sohajtaná, szabad akarata szerént elbucsuzék tisztétől, noha semmiképen a fejedelemasszony el nem akará bocsátani, szeretvén igen az atyám szolgálatát. De midőn látná az atyám a felfordult állapotokat, tanácsosnak tartá magát az udvartól elvonni, és Naláczi Istvánnak szép uri paripát ajándékozván, hogy kiserzené tisztéből, a maga házához Nagy-Ajtára jöve; engemet pedig onnan Udvarhelyre küldé a collegiumban tanulni, a hol majd hét esztendeig laktam. Szállásom volt a collegium mellett egy igen jó özvegy asszonynál, Szőcs Istvánnénál, ki mint a maga

gyermekéhez hozzám úgy látott: professor volt mikor oda mentem, Letenyei István, azután Rozgoni Jánost hozák, utoljára, mikor én az scholát elhadtam, Szakmári Sámuelt hozák, igen tudós embert, ki azután kolosvári papságra viteték; pap volt Veszprémi István, a ki még él és most a református papok püspöke. Elmém olyan volt a tanulásra, soha leczkémért egyszer is meg nem vertenek, a templomban a pap hoszu praedicatióját szóról szóra megtanultam, s a professor előtt nagy álmélkodásával elmondottam, és ha az atyám rab-sága ne következék, hogy más nagyobb collegiumokban kimehetek vala tanulni, én is elébb volnék most egynehány grádicscsal. . . .

De hogy elkezdett írásomat continuáljam a Béldi Pál dolga iránt. Minekutána Havasalföldébe általment volna, vele levén Csáki László, Damokos Tamás, Apor Lázár, Kálnoki Bálint, Pasko Christóf, Belényi Zsigmond, nem levén más egyéb refugiumok, egyenesen a török portára indulnak, mivel Erdély török császár birodalma alatt vala, mint summus magistratus előtt, a török császár előtt akarván méltó panaszokat exponálni, és igazságos igyekben patrociniუმát sollicitálni, a minthogy bizony igaz causája is vala, ha igaz ítélőbirája találkozzék, és ha csak magára vagy magához hasonló református emberekkel ment volna be a portára, kétség kívül az ő dolgai is szerencsésében folynak vala. De Csáki László mérges pápista levén, Apor Lázárral, Damokos Tamással együtt, még Havasalföldében létekbén, külön kezdének suttogni, és ott punctomokot irának Béldi Pál eleiben; ha úgy akarná hogy vele együtt és az ő részére munkalódják a portán a fejedelemséget, elsőben hit alatt assecurálja őket azokról a punctomokról, melyeknek egyike a vala: hogy a jezsuiták ellen articulariter iratott proscriptio in perpetuum tolláltas-

sék, s szabadosan bejöhessenek Erdélyben; hogy Béldi Pál az ő hírek s akaratok ellen se országgyűlését ne convocáltasson, se tanácsurakot maga mellé ne constituáljon, hanem olyanokat a mineműeket ők jovallanak etc. A szegény Béldi akkor vevé eszében kikkel indult utra, mindjárt megjövendölé, hogy az egyenetlenség miatt semmi jó dolog nem menne véghez; és a punctumokat magánál tartván, nem subscribálná, hanem azt felelé nekik: „Sokszor megmondottam Erdélyben is, hogy nekem fejedelemség nem kellett, most sem kell; tudja az igaz Isten, nem is a fejedelemségkeresésért, hanem hazám szabadcságtalanságának meg-orvoslásaért insurgáltam, ide is hazámból azért bujdostam ki, a portára is nem egyebért, hanem azért akarok Isten segítségéből menni, valamint járok vele. De ha szintén a fejedelemségre vágyódnám is, melyet szabad is volna kívánnom s munkálódnom, az erdélyi mostani fejedelemtől szabadcságomban hite s conditiója ellen így megrontatván s nyilvánvaló igazságomban torokon verve megfojtatván, soha mindazáltal olyan conditiókra nem mennék, a melyeket kegyelmetek nekem írásban beadott, mert azok szemtől szemben ellenkeznek a mi hazánk törvényeivel s szabadcságával. Inkább akarok hazámon kívül holtig bujdosni, mint annak szabadcságának legkisebb dologban való megsértésére is alkalmatosságot szolgáltatni. Hogy is boldogítana Isten minket mostani feltett célunkban, ha a mely szabadcságot szóval fel akarunk állítani, efféle cselekedettel szörnyebben evértálnánk s megrontanánk. Ha kegyelmetek így akart, jobb lett volna Erdélyben tőlem elmaradni.“ Csáki több társaival együtt látván, Béldi Pált nem oly könnyen vehetik rá mint Apaffi Mihályt, kivált a religiosa materiákban, conspirálnak ellene. És bemenvén a portára, minekutána a divánban felhívták volna

őket, és ott szép csendesesen s alázatosan mind a magok megbántódásokat, mind az ország közön-séges és a portától ennyi fejedelmek változási kö-zött is meghagyatott s confirmáltatott szép szabad-cságának Teleki Mihály practicája és a fejedelem Apaffi Mihály lágysága miatt keserves megrontását hathatósan remonstrálnák, s azon kérnék alázato-son a török császárt, méltóztatnék az erdélyi dol-gokban belé tekinteni, s bizonyos meghitt emberét oda küldeni, ki által a dolgokat fundamentaliter megvizsgálván, és úgy találván a mint ők monda-nák, meg is orvosoltatni; mert ha hatalmas csá-szár elszenvedí, mind az országot elvesztik rövid időn, mind a fényes portának bajt és busulást szereznek azok a nyughatatlan elméjű emberek. — A diván-ülő vezérek nagy attentióval s szánako-dással hallván az urak propositióját, jó reménség alatt szállásokra küldék, megparancsolván kemé-nyen, hogy máshová ne folyamodjanak, hanem mivel hatalmas császár köntöséhez ragaszkodtanak egyczer, továbbra is constanter a mellett marad-janak, mert minden bizonynyal hatalmas császár az ő igyeket megtékinti, s igazságot szolgáltat. Ezt külön Scherletis Alexander Mauro Cordatus, ki a török portán nagy tekintetű ember noha keresztény, jovalja vala nekik. Béldi Pál nem is recedála mellőle.

De Csáki és a több pápista főemberek, irí-gyelvén Béldi Páltól a fejedelemséget, mert elhite-ték vala magokkal hogy a porta egyáltalában őt constituálja fejedelemnek, nem akarván promotió-ját, kit erős s buzgó reformátusnak ismernek vala lenni, ők pedig azon valának hogy pápista fejedelem lehessen, titkon, Béldi Pál hire nélkül, a portán levő német és franczia oratorokat kezdék jární s ajándékozni, velek azt hitetvén el, hogy a catholica religiónak nagy előmenetelére lenne Erdélyben, ha

pápista fejedelem lenne, sőt a német oratornál Béldi Pált hamisan azzal vádolák, hogy az Erdélyben Magyarországról beszorult rebelleseknek, így nevezék őket, kik mind többire reformátusok valának, Béldi Pál volna nagyobb fautorok, a leányát is a császár nagy ellenségének, Wesselényi Pálnak adta, s ha erdélyi fejedelem lehet, a német császár ellen Erdélyt is fellázasztja; jobb volna azért Csáki Lászlónak obtineálni a portánál a fejedelemséget. Ezekben Béldi elsőben semmit nem tudott, hanem egy kedves szolgája levén, Kápolnási Pál, kitanulván dolgokat, az urának megmondotta; és noha Béldi Pált sokszor megintette, de semmi haszna nem lőn. A török porta is, kitanulván hogy a keresztény oratorokhoz járnak, felette igen disgustálódék, azt gondolván, hogy Béldi Pál is részes volna azon munkában.

Erdélyben pedig, minekutána Béldi Pál a portára való menetelét Telekiék megérték, igen megijjedének rajta; azért a fejedelmet rávevék, hogy mindjárt követeket küldjön a portára, és mivel tudták hogy ha discussióra kél a dolog, ők bizony succumbálnak, Béldi Pálnak pedig igazsága levén, triumphál, tudván azt is, hogy a török portán a kinek több pénze van annak van nagyobb igazsága, azt is jól tudták, a befutott uraknak kevés pénzek vagyon: a fejedelmet arra doblák [beszélék rá], hogy ne kimélje a pénzt, hanem életeért s fejedelemségeért a mie van adja oda, azután ha megállapodhatik, többet kereshet az országból; sőt az országot is egybengyűjtván, és proponálván mely nagy periculumban forgana mind a fejedelemség mind az ország, a porta excontentatiójára ne sajnálják contribuálni, mintsem Béldi törökkel, tatárral bejöjjön s az országot elpusztítsa; most is keservesen érzi a haza, Kemény János, Barcsai Ákos competentiája miatt mennyi pusztulás, rablás ment végben

az országon. Nem vala már senki a ki merjen szólani, hanem mindnyájan rá hajlanak, és csak hamar kétszáz erszény pénzt (ötszáz tallér szokott lenni egy erszényben) egybengyűjtván, sok egyéb fejedelmi ajándékokkal a vezéreknek és azok tiháinak,⁴⁾ expedialák követségre Béldi Pálnak halálos ellen-ségeit (mert Teleki Mihály, tartván a ki-tudjától, nem mer vala a portára menni): Bethlen Farkast, Mikes Kelement, Szilvási Bálintot; és hogy láttasék, mintha az egész ország akaratóból volna a követség, az Universitas részéről is adjungálának egy szászt, Enyedi Gált, Megyesről. Ezek megindulván, Konstantinápolyban beérkezének; Apor István voluntér módjára adjungálván melléjek magát, hogy testvér atyafiát, Apor Lázárt, kinek már a fejedelemtől gratiát szerzett vala, kihozhatná; a mint hogy ki is hozá. Bethlen Farkas beérkezvén a portára, mindjárt nagyobb dissensiót kezdé hindenteni a befutott urak közé, mert alattomban Csáki Lászlónak perpetua amnestiát ígére, sőt a felett nagy ajándékokot, csak álljon el Béldi Pál mellől. Az a levis ember compromittálá is magát; de tul is biztatása levén az orátoroktól, addig kapa két-felé, semmit sem nyere magának, a közönséges jót is kiveszté a szegény Béldi kezéből.

A divánban felhivatván az erdélyi követek, de már annakelőtte a vezéreket titkon mind eljárták vala, és gazdagon meg is ajándékozták, a kétszáz erszény pénzt felvitetik és letéttetik a vezérek eleiben. Annakutána Bethlen Farkas ékesenszóló ember levén, a fejedelem causáját kezdé agálni, és Béldi Pált árultatással vádolni, a ki a portától Erdélyországa eleiben praeficiáltatott legitimus fejedelem ellen fegyvert fogott volna, és a porta hire s akarata ellen a fejedelemségből exturbálni akarta; fegyvere pedig markában szakadván, hamis vádokkal együtt a fényes portára jött panaszozni holott az

erdélyi fejedelem miolta beült székében, azolta hatalmas császárhoz a hűséget igazán megtartotta, a szokott adót esztendőnként fogyatkozás nélkül beszolgáltatta, most is hatalmas császárnak egynehány erszény szóbeli pénzt küldött ajándékban; kéreti azért alázatosan hatalmas császárt, hogy a fejedelem igazságát megtekintvén, Béldi Pált több tarsaival együtt, mint nyilvánvaló árulókot, érdemek szerint megbüntetni méltóztassék, hogy a szegény országban több háborúság, romlás miattok ne essék, és hatalmas császár szolgálatára mind a fejedelem mind az ország alkalmazatosabb lehessen.

Valának divánban nagy tanácsu okos vezérek, kik a Béldi Pál causáját igaznak látván, kívánják vala promoteálni; kivált a főlovászmester, ama híres Kúpüri vezérnek a fia, ki Candiát megvette vala, és a ki a magyarok rebellióját a császár ellen soha nem jóvállotta, és ha akkor élt volna, Béldi Pálnak nagy patronusa lett volna (ki annakutána egynehány esztendővel Badensis herczeggel való harczoltában Zemlén és Sóvár között vitézül elesett vala). De az akkori fővezér, kit azután Bécs alatt megverének, totum-fac levén a török császár udvarában, és azon munkálódván hogy a némettel való békesség felbomoljék, s megértvén, hogy Béldi Pál nem jóvállotta volna a magyarok mellett az erdélyi fejedelemnek felülését, holott ő azzal akar vala alkalmazatoságot keresni a némettel való gráciakérésre; különben is pénzben telhetetlen ember levén, és kereskedni akarván az erdélyi fejedelemséggel s már nagy ajándékokkal praeoccupáltatván az erdélyi követektől, nem akará igazság szerint az Apaffi és Béldi között való controversiát decidáltatni, hanem felhivatván a befutott urakat, azt mondá nekik: „Ihol látjátok, az erdélyi fejedelem kétszáz erszény pénzt küldött hatalmas császárnak:

igérjetez azért bár csak hetven erszény pénzzel többet, esküszöm a nagy Allahra, tietek lesz a fejedelemség, és mindjárt megparancsolom a végbeli basáknak, hogy fegyverrel bevigyen benneteket, s Apaffit vagy elfogja s ide küldje, vagy kikergesse az országból.“ Csáki Lászlónak tezcék vala a dolog, és ha rajta állott volna, vagy a fejedelemséggel őtet kínálják vala meg, nem gondolt volna az ország költségével, mindjárt megígéri vala. És mind ő, mind a többi, kezeket felemelvén, ugy kényszerítik vala Béldi Pált [általlátván már, hogy a porta másnak közülök nem cedálná a fejedelemséget, hanem Béldi Pálnak], hogy szánja mind magát, rab feleségét, fiait, mind őket, mind hazáját, mind a több urakot, fő embereket, kik vele egyetértvén, Erdélyben maradtanak s periculumban forganak; igérje meg a hetven erszény pénzt. Sőt maga is a főlovászmester, tudván már hogy pénz nélkül meg nem forr a dolog, alattomban izent Béldi Pálnak, igérje meg mindjárt, s ha nincs pénze, ő mindjárt ad kölcsön, azután ha Isten boldogítja, fizesse meg. Senki Béldi Pált nem okozhatná jó lélekkel, ha annyi szenvedései s méltatlan vexatiói után, melyeket Erdélyben szenvedett Teleki Mihály miatt a fejedelemtől, és már hazájából kibujdosván, feleségétől gyermekeitől elszakasztatván, minden jóvától jószágától megfosztatván, idegen pogány országra exulálván, életeért s szabadulásaért, mikor tudta, ha ő több pénzt nem ígér annál, a mit a követek vittének Erdélyből, rabságra vettetik, a fejedelemségen kapdosott volna. De olyan megnyomorodott s megszorult állapotában is, a mint azelőtt mindenkor, ugy most is a maga jóvánál feljebb becsülvén hazája közönséges jóvat, semmiképen a vezér kívánságának nem annuála, hanem azt felelé: „Én sok méltatlan szenvedéseim után, a melyek hazám szabadcságának oltalmazása miatt

estenek rajtam, noha keresztény királyokhoz fejedelmekhez elmehettem volna, a kik talám az én igaz igyemet kezekbe vették volna, hogy hatalmas császárhoz való hűségemet contestáljam, kinnek hittel vagyok obligatus, nem másuvá, ide jöttem, s hatalmas császár köntöséhez folyamodtam, bizván igazságomban. Ide jöveelemnek penig a volt oka, hogy hazám terhét könnyebbitsem, s megromlott szabadcságát, hatalmas császár gratiájából felállítam, nem penig hogy a szegény hazát mégis nagyobb költséggel terheljem, s a fejedelemséget pénzzel vásároljam, mert nekem pénz nélkül adnák is, nem kell. Azért hatalmas császár cselekedjék úgy, a mint jónak teczik szemei előtt.“ Hamisan hát s istentelenül irták be a calendáriomban Teleki Mihály parancsolatára, hogy Béldi Pál pártot ütött a fejedelem ellen, s a fejedelemséget sollicitálta a portán; ha kellett volna, bizony előtte volt, s bolond volt nyavalyás, hogy nem kapott rajta. Mi hasznát vevé, hogy a publicumot forgatá? Qui communitati servit, nemini servit. A publicumot sem állithatá fel, s a maga privatumának is nyaka szakada miatta.

A vezér megértvén Béldi Pál resolútióját, azt állítván, hogy nincs esze mikor a jót nem acceptálná, megharaguvék, és a császárnál elköté dolgát. Mind társaival együtt árestálják, a Jediculába^{b)} bevétik, az erdélyi követeket penig jó válaszszal visszabocsátván, Apaffi Mihályt ujobban a fejedelemségben confirmálják. Így járnak azok, kik pogányhoz folyamodnak; ha pénzed nincs, ne menj oda törvénykezni.

Mikor rabságban volna is, egynehány izben offerálták Béldi Pálnak a fejedelemséget, maga is a Scerlet sokszor megizente: pénzért tették rabságba, pénz nélkül bizony ki sem bocsátják, ne bolondoskodjék, ígérjen pénzt, hiszen nem a magáét adja hanem az országét. Soha rá nem veheték a

nagy jó lelkü igaz hazafiát, míg utoljára a sok bánat, keserűség miatt a guta megüté s meghala hirtelen, ott is temeték el közel Galatához. A több társai pedig ki egy, ki más uton kiszabadulván, haza jövének. Egy Körtövény nevü vizslája volt; kit még fogarasi fogságában is láttam mellette; mikor a szegény ur megholt, a temetésénél egy hétig mind ordított, mert sok kutyában több hiveség van, mint sok gonosz emberekben. Még Béldi Pál meg nem holt vala, mikor ujobban Székely Lászlót beküldötték vala a portára követségre, ki már felhágott vala az uraságra, mind azért, hogy a porta elmejét csendesítse (mert holmi magyar katonák Várad körül huszonnégy törököt levágtanak vala; a váradi basa panaszt tevén a császárnak, a porta szörnyen megindult vala, és ugyan akkor unszolják vala egyszer Béldi Pált a fejedelemségre, Apaffira megharaguván; meg is parancsolák Székely Lászlónak, ő levén kolosvári kapitány s az ő katonái közül valók valának, kik a törököket megölték vala, hogy mindjárt elérkerestesse azokat a tolvajokat, mert ha nem, Béldi Pált kiveszik Jediculából s ötet teszik helyében; de mivel azok a katonák a német császár földére általmentek vala, nagy ajándékkal megcsinálva a vezér elmejét és a váradi basát, holmi egyéb malefactióért erdélyi várakban levő rabokat válogatván ki, azokat katona köntösben öltöztetik, s kivitetvén Somlyóra, a váradi basa embere praesentiájában fejeket szedetik, kiknek sem hírek sem tanácsok nem vala a törökök megölésében), mind pedig hogy Béldi Pált a törökkel megöltesse, s ha különben nem, méreggel elveszesse. Próbáltatá is eléggé Székely László méreggel a dolgot, de nem férhetének hozzája, és a mely törököt megfogadtak vala hogy megétesse Béldi Pált, kétszáz aranyat ígervén neki, százat meg is adta vala előre Székely László; azalatt hir-

telen Béli megholt, a török azt praetendálván hogy ő étette volna meg Béli, sollicitálta Székely Lászlótól a más száz aranyat is, de amaz nem adta meg, a török pedig az ablaka alá állván, mindenek hallatára úgy kiáltotta: „Te pogány eb, megcsalál, megöletéd velem Béli, még sem fizettél meg.“ Ezt sokszor hallottam Apor Istvánnál laktomban (mert ő akkor Székely Lászlóval együtt ben volt a portán), mikor egész asztal vendége előtt publice beszéltette, noha ő szegény nem vala barátja Béli Pálnak. Megfizete Isten Székely Lászlónak is.⁶⁾

Teleki Mihály és politikája.

... Teleki Mihály pedig, midőn már a nagy erdélyi igaz urakat eltette volna láb alól, oly kegyetlen tyrannussággal kezdte az erdélyi directiohoz, hogy miolta Erdélyt ember lakja, soha sem a vajdák, sem a fejedelmek közül senki ugy Erdélyt meg nem hódoltatta, senkitől Erdélyben ugy az emberek nem féltének mint Telekitől. Nem is mer vala senki keze alá szállani, mert mindjárt a fejedelmet haragitotta ellene s megfogattatta, akármely becsületes főembert leszidott, lepirongatott publice; ha kinek mi dolga volt a fejedelem előtt, hiában supplicált, ha elsőben Telekinek meg nem kente a tenyerét. Azért is mindenfelől oda hordatták a sok ajándékot az egész országból; és mikor a felesége gyakran az urát intette, hogy ne kapjon annyira az ajándékon, azt felelte: „Hó feleség, csak hadd hordják, szintén így hordod te ezeket az én holtom után másuvá, s mit vinnél akkor, ha most nem hordanának?” A nyavalyás együgyű fejedelem ugy félt Telekitől mint a tűztől; ha mások mondták is neki: „Kegyelmes uram, így kellene s amugy kellene Nagyságodnak magát viselni!” azt mon-

dotta: „Lássa az ur Teleki uram, a mint ő kegyelmének teczik, úgy menjen véghez a dolog.“ Igaz dolog hogy néha, hirtelen haragu ember levén a fejedelem, annyira felindult Teleki ellen, azt gondolták mindnyájan, talám mindjárt megöleti; de a csak szempillantásig tartott, s még a fejedelem járt Teleki után. Többi között egyczer Fejérváratt egy Bojtos ötvese levén a fejedelemnek, kinek felesége tréfás asszony levén, gyakran járt fel udvarhoz, a fejedelem bemenvén a felesége házában, hát ott van az ötvesné, s kérdi tőle: „Bojtosné asszony, mit csinál urad?“ Amaz megfelel: „Kegyelmes uram, ezüst tálaknak a szélét aranyozza.“ „Ki számára?“ kérdi a fejedelem. — „Teleki uram számára,“ mondja az asszony. A fejedelem szokása szerént fúni kezdvén, fordul a feleségéhez, s mond neki: „Hallod feleség, mit csináltat bátyád? Én erdélyi fejedelem vagyok, még sincsenek aranyos szélű tálaim: él az Isten; megérdemlené, hogy a nyakára köttetném azokat a tálakat, s úgy akasztatnám fel.“ A fejedelemasszony monda: „Édes uram, nekem mi vétkem benne? én nem tehetek róla.“ — A fejedelem megrázzván a fejét, azt feleli: „A te vétked a, feleség, mert miattad nem bánhatom úgy Telekivel a mint én akarnám, s nem veszed eszédben, hogy még ő leszen a te gyermekednek hóhéra.“ Azzal a fejedelem nagy furiával bemegy a maga házában, térül fordul, Teleki feljő az udvarhoz, s hát szintén úgy becsüli a fejedelem mint annakelőtte.

Midőn azért Teleki Mihály mind a fejedelmet mind az egész országot meghódította volna, nem kérde tanácsot senkitől, hanem a magyarországiakkal együtt kimene Magyarországbán, a hova is, minekutána a szegény magyarokat ugyan jól megverte volna az eső, elérkezett vála a francia királytól küldetett köpönyeg, holmi gyülevész fran-

ciákból, lengyelekből, tótokból, kozákokból álló ármáda. Kivel is conjungálván magát Teleki Mihály a vele való magyarokkal együtt, Eperjes város alá jönnek, kinek hostátjait felégetvén, a várost lőtetik, de haszontalanul, mert a német ármáda superveniálván, elkergeti alóla. Onnan a bánya-városokra ütvén, mind aranyból ezüsből felette nagy praedát tesznek, sok gazdag városbeli embereket nagy summában megsarczoltatnak; onnan Kis-Szeben városára menvén, mind azt mind több körül való kastélyokat és falukot felpraedálnak, elégetnek és számtalan sok marhákat elhajtanak, s azt az egész földet elpusztítják bolondul, holott azok is mind magyarok valának szegények; s mi kárt tettek a németnek, ha a magyar a magyart praedálja s pusztítja?

De csakhamar kitelék Teleki generálisságának ideje. Mert Szathmár alatt oda veszté bolondul a sok szép hajduságot, és a Debreczenből s Patak-ból oda gyült deáki ifjuságot. Ott is practicához fogott vala, azt tudta, az erdélyi urakra talál, és a szathmári commendánssal colludált, hogy a várat neki feladja. A commendáns napot praeficiál mikor menjen oda Teleki, azalatt a több officérek megérték a dolgot, a commendánst árestálják; a praefigált napra, mikor Teleki mint kész dologra menne, a német praesidium kijöve s ott vágják le a szegény magyarságot, maga mégis elszalad és egy sárban dőlven a lova, gyalog esik, az egyik csizmája ott marada aranyos sarkantyúval együtt, s gyalázatára a szathmári kapuban szegezék fel. Eleget mesterkedék hogy ajándékért onnan levegyék, mind ott tarták, mig Erdély német keze alá esvén, úgy vevék le. Ilyen szép triumphusa lón Teleki Mihály-nak a német császár ellen; a kuruczok Wesselényi Pált választák generálisoknak. Az is nyavalyás ott tekerge egy darabig közöttök, pusztittata, praedál-

tata. Azalatt gróf Tökölyi Imreh felnevekedvén, a kuruczok melléje állának, Wesselényi Pált Tökölyi elfogatja, generálisságától megfosztja. Tökölyi Imrere kerüle a directio, addig keresé a magyar szabadcságot, a mig utoljára pogány országban hala meg nyavalyás. Tökölyi Imreh Erdélyből ki nem megyen vala, ha Teleki Mihály miatt nyughassék; de midőn látná, hogy oly nagy gróffi familiából, nagy jószággal bíró ember volna, és naponként nevelkednék Erdélyben becsülete, a fejedelem leánya felől levén már akkor szó, hogy Tökölyinek adnák feleségül, de a nemsokára meghala, s Kolosváratt temeték el; Teleki azért tartván attól, ha Tökölyi Erdélyben megállapodik, aemulusa leszen, elsőben azon practicálódék, hogy a leányát, kit Apaffi Miklósnak, azután Kemény Jánosnak adott vala feleségül, Tökölyi Imreh venné el; amaz pedig semmiképen nem akarván, ezért persecuálni kezdé, de titkon: szemében penig azt kezdé svadeálni, hogy dali ifju vitéz ember levén, ha promotio kelene, mit heverne Erdélyben, menne ki Magyarországbán, s a kuruczok Wesselényi Pált megunták, őtet vennék fel generálisoknak, s idővel nagy emberré lenne. Eláltatá az ifju gróffot, kibeszéllé Erdélyből, s mihelyt kiment, a fejedelmet felingerlé ellene, hogy erdélyi fejedelemségre akar bejőni, evocáltatja s megnótázzák; 7) a krakkai jószágát Teleki Mihály magának foglalja. Így bánék Pekri Lőrinczczel is, Bethlen János mostoha fiával, akit vagy kellett vagy nem, csak árestáltatott s ugy mortificált; eluná a sokat utoljára, kibujdosék Erdélyből, s mivel különben Magyarországbán elő nem mehete, kételenség alatt pápistává lón, s gróffi titulust adának neki Bécsben, ugy jöve vissza Erdélyben. . . .

1685. Ebben az esztendőben szabadula ki az atyám a rabságból; én is ebben az esztendőben

hagyám el a tanulást, noha még elég időm lesz vala a tanulásra. S bár ne engedte volna az atyám hogy a scholából kijöjjek, talám én is most jobb ember volnék. Szertelen drágaság s éhség vala ebben az esztendőben Magyarországon, úgy anynyira hogy az emberek a holttestet megették Buda alatt, sokan pedig éhel megholtanak.

1686. Második esztendőben Erdélyben nagy változások lőnek és keserves s emlékezetes példa, mert Teleki Mihály ördögi practicájával az erdélyi hadakat ártatlanul Szeben alatt levágattatá. Ugyanis midőn a német császár oly szerencsésen hadakoznék a török ellen, Teleki Mihályt rá kezdék emlékeztetni ígéretere s fogadására, hogy már ideje volna effectuálni, és Erdélyországát a török birodalomtól elszakasztván, a német császár birtokábar ejteni. Teleki pedig kiira a német generálisoknak hogy noha ő kész a maga részéről mindent elkövetni a német hűsége mellett, s már a fejedelemnek is persvadeálta, de mivel az erdélyi hazafia s az egész ország nem akar könnyen a török mellől recedálni, a török pedig közel levén Erdélyhez ha eszébe veszi, hogy a német mellé akarnak állani, az országot könnyen elpusztithatja, azért nek a teczik: hogy jőjön be egy bizonyos armáda, és kezdjék az országot ellenségesképen pusztítani s valami keveset az erdélyi hadakból vágjanak le hogy így mind az ország megijedjen s könnyebben hajoljon, mind pedig a török előtt magokat menthessék, mintha kételenségből s nem jó akaratjokból állottanak volna a német mellé. Azért a derél armádáról, ki már Budát obsideálta vala generál Scheffenberget, Veteranival együtt bizonyos regementekkel, és gróf Csáki Lászlót, ki Jediculábó elszabadulván s Erdélyben Teleki Mihály miatt bejöni nem mervén, a német császárhoz folyamodot vala, magyar hadakkal együtt beküldék Erdélyben

s Kolosvárhoz beérkeznek. Teleki Mihály, mintha semmit nem tudna a dologban, mindenféle parancsolatot ada ki, és az egész országot feles számmal felültetik, maga Teleki Szebenben ülvén a fejedelemmel és több urakkal együtt; a tábor comendóját pedig Bethlen Gergelyre és Gyulaffi Lászlóra bizzák. Én is akkor mentem legelsőben táborban, csak igen ifjacska levén.

Szintén ugyanakkor Hunyad vármegyére Tökölyi Imreh is a maga hadaival együtt bejött vala a török császár parancsolatából Erdély oltalmazására; sőt a császár egy kapucsi basát is küldött vala be Szebenben a fejedelemhez és országhoz: hogy noha Magyarországbán is nagy tábort kellene a német ellen tartani, mindazáltal ha Erdély ugy kívánja, kész mindjárt negyvenezer hadat beküldeni, hogy a németet Erdélyből kiverjék, csak az ország, megemlékezvén arról, mely nagy nyugalomban volt mindenkor a török birodalom alatt, és mely kevés adót fizetett esztendőnként, a némettől el ne csábittassék, ki is mely kegyetlenül és nagy sarczoltatással szokott a maga alatt valókon uralkodni, példa Cseh- és Magyarország, sőt Erdély is mindenkor elpusztult akkor, valamikor a német keze alá esett. Mind igazak valának a követ basaszovai, teczék vala is az ország rendének, de Teleki Mihály mind a fejedelmet eláltatá, hogy a török segítségét ne acceptálják, mert ha annyi sok pogányság bejő, megemészti az országot, és sedes belli levén a haza a török s a német között, végső romlásra jut, s akármelyik fél triumpháljon, ugy tartja azután az országot mint fegyverével nyert jószágot s ugy bánik vele a mint akar. Igy bolonditá meg Teleki az országot, s hamis hitben ejti. Azért a basának sok ajándékot adván, azt felelék: hogy hatalmas császár gratiáját alázatosan köszönik, de annyi sok ezer ember segítségére még most

szükségeket nem látják, ha szintén a német bejött is, vagyon még annyi fegyver Erdélyben hogy magoktól is resistálhatnak, s kiverhetik innen, vagy pedig pénzzel kitudják innen, addig munkálódnak; abban pedig hatalmas császárnak semmi gyanósága ne legyen, mert soha Erdély el nem szakad hatalmas császár köntösétől.

Epen pünkösöd első napján a szebeni mezőre szállíták az erdélyi hadakat; oda jöve ki nagy kevélyen s pompáson Teleki Mihály, s eljárván mind a sergeket, elválogata a hadakban, és egy részét Kálnoki Sámuel commendója alá adván, elküldik Hunyad vármegyében, hogy Tökölyit kikergesse az országból. Ki is elmenvén, és Tökölyit készületlen találván, mert tul Teleki Mihály megírta vala neki, hogy legyen vesztegségben, az országtól semmi bántódása nem leszen, felverte, felesen levágtván a hadában, és minden szekereit sok fejedelmi portékáit elnyeri, Tökölyi pedig maga lóháton kevesed magával elszalad. Más részét a hadaknak, a marusszékieket, kiknek kapitányok Gyulaffi László vala, és a fejedelem fizetett hadait Gyulaffi commendója alatt Kolosvár felé küldik, hogy már portázza a német ármádát; a több corpus, mintegy tíz [ezer] ember, Bethlen Gergely generálissága alatt marada, és mi azzal a haddal Szeben alól visszamenénk, és a harsági völgyben szállánk. Valának a táboron Macskási Boldizsár, ki vicegenerális vala, Dániel István, ki főtábornester, Gyerőffi György, több sok főrendekkel és nemeséggel együtt.

Ebben a táborozásban mikor Ekemezőnél volnánk, a Küküllő vizében egy bárkában igen nagy öreg harcsát tartat vala Henter András, Teleki számára akarván küldeni. Az én szolgálaim arra itatván minden nap a lovakot, kivették a bárkából s a szállásunkra hozván, jól lakánk egynehány

nap vele a szegény bátyámmal, Cserei Zsigmond-dal együtt. Eleget keresteté Cop generál (mert csuf-ságból annak nevezték vala Henter Andrást a táboron, mivel Bethlen Gergelynek kedves embere s mintegy adjutantja vala) a harcsát, még sem találá fel ki vette volna ki a bárkából.

Gyulaffi László elmenvén a hadakkal, nem tudván szegény a Teleki practicáját, ő ugyan való-jában kezde portázni, és valahol afféle kóborló labanczokat kapathatott a falukban, megfogatta, mert edictuma vala hogy senkit le ne vágasson a német táborból; mindenütt mellyékesleg járt a német táborral, s közel szállott melléje, erős strázsát tartván szüntelen, hogy valami kar ne kövesse a keze alatt álló hadat. A labanczok pedig minden falukon a hol eljöttek, szertelen károkat tettek, és foltonként hajtották el a szegény emberek marháit, mely miatt az egész ország igen irritáló-dék a német ellen, sőt a Bethlen Gergelylyel levő hadak szüntelen zúgolódtanak, miért hevertetik ott hiában, miért nem viszik a német ellen, hogy meg-harczolnának vele s kikergetnék az országból. Nem is láttam egy hadnak is oly készségét s bátorságát a viadalra mint annak egyelsőben, és ha a Gyulaffi-val való corpussal conjungálták volna s a német ellen vitték volna, vagy mind oda veszték volna vagy a németen fortélyt ejtettek volna, annyira fel-indultanak vala. De Teleki Mihálytól Szebenből szüntelen jött az order mind Bethlen Gergelyre mind Gyulaffira, életek fejek vesztese alatt hogy semmi hostilitást ne mutassanak a német ellen, mert rövid nap másképen is kimegyen a német, országból.

Már az ármáda Szeben felé közelít vala, ugy is akarja vala Teleki Mihály, minthogy még a török basa Szebenben volna, ott Szeben alatt veresse fel a Gyulaffi hadát, hogy maga lássa meg a

basa a német mint bánik Erdélylyel. Azalatt szüntelen járatta Serfenberg generált, hogy veresse fel a Gyulaffi táborát. Nehezen veheté rá magát a generális, nem akarván annyi ártatlan vért kiontani, de midőn látná, hogy magának az erdélyi politíának van arra kedve, Veterani generált bizonyos számu hadakkal expediálja, megparancsolván mindazáltal, hogy a mennyiben lehet, igen kimélve bánják a dologgal. A Gyulaffi tábora Szeben alatt levén, ebédre behivatja Teleki Gyulaffit s erősen akarja itatni, de nem akart: azután sok discursus után marasztani kezdi, ne menjen ki a táborra, háljon ott benn a városban, eleget nyughatatlankodott eddig; sőt a táborra is kiizen, hogy már ne féljenek a némettől, bátorságos helyen levén a város mellett, azért bátran levetkezhetnek s nyughatnak, senkitől semmit ne tartsanak. Azt pedig azért cselekeszi vala Teleki, hogy annál inkább megbizván magokat, készületlen találja nyavalyásokot az ellenség, Gyulaffit pedig azért nem akarja vala kibocsátani, hogy ott ne vesszen, mert reménség táplálja vala, hogy egyik leányát elveszi feleségül. De Gyulaffi László semmiképen ben nem marada, illetlen dolognak tartván hogy a had kin háljon s ő, commendáns levén, a városban heverjen; kimegyen azért és a strázsákat kiállítván, maga is lenyugszik, a tábor is, hivén a Teleki biztatásának, az eddig való szoros vigyázást elhagyván, a sok sonyoruság után levetkeznek, s bátran kezdenek alunni, nem tudván szegények, hogy sokan azon éczaka felmészároltatnak. Veterani megindulván a német és magyar hadakkal, ujobban keményen megparancsolja mind német s magyar hadainak, hogy inkább csak ijeszszék meg az erdélyieket, s még távolról kezdjenek lőni hogy elszaladjanak, s ne is űzzék őket; de a németek is természet szerént gyűlölván a magyarokat, Csáki pedig

halálos ellensége levén az erdélyieknek, a vele való magyar hadak is haraguván hogy ugy nem kóborolhattak a Gyulaffi tábora miatt a mint akartak, nem tarták magokat az orderhez, hanem ellenségesképen ráütvén a táborra, felesen levágának benne, sokáig is üzték, vesztegették nyavalyásokat. Nagy lárma érkeztén azért a táboron, nem tudván a szegény erdélyiek mi dolog, minthogy bátran levetkezve hevernek vala kalibájokban, egynehány százan ott veszének, s két halmot rakának a holttestekből; a német pedig nagy nyereséggel és sok praedával megrakodván, visszamene. Gyulaffi László elszalada.

Már mindenfelől égnek vala a kalibák, és a szegény futott népet kergeti vala az ellenség, kik közül sokan szebeni kapu felé szaladván, s éczaka a kapu felvonva levén, ott vágatának le a hostátokban. A Szebenben levők is, nem tudván a dologban semmit, nagy bódulásban valának, és a szászok a bástyákra futván, a lövészerszámokat akarják vala kisütögetni a német ellen; Teleki Mihály nem engedé, azt adván okul, hogy éczaka bizonytalanul arányozván, az erdélyiekben tennének több kárt mint a németekben. A török basa is felmenvén a bástyára, és látván a nagy veszedelmet, kontyát fejről levoná s a földhöz verte haragában, mert mint okos ember általlátta hogy csak practicából volna a dolog. Ugyanis miért nem verte fel a német, ha akarta volna, Kolosvártól fogva Szebenig az erdélyieket, hanem Szeben alatt, csak azért hogy látná a török császár követe, hogy erővel veszi meg a német az országot. Nagy busultában fordul Telekihez, azt mondja: „Te dolgod-e, kutya, hogy hatalmas császár vitézeit így vágatfad le a németekkel; nem olyan bolond vagyok én, által ne látnám a te kutya practicádót, meg is tudom mondani hatalmas császárnak, mely igaz

hívei vadtok.“ Teleki megijedvén hogy kitudódott dolga, azon vala, megölesse a basát, de a több urak és a szebeni szászok meg nem engedék, hanem általkisértették Havasalföldében.⁸⁾

Teleki beülvén a Caraffa hintájában az adjutántal együtt, bemenénk Szebenben a szállásunkra, a két compánia német épen addig kísérvén, és mindjárt nagy guárdiát rendelének a kapuban. Kevés vártat mulva más hintót küldé Caraffa s ebédre felviteté Telekit, Gyulaffi László s Apor István is felmenvén; ott asztalhoz ülének, jól lakának, minket is inasokul valóban megitatának finum tokai borokkal. Asztaltól felkelvén, csak ketten, a két ur, külön házban menvén, sokáig beszélgetének egymással. A szállásunkra visszajövé, estve későn szövétnekekkel, egy zöld posztó nuszttal bérelt török mentében hát ihol jó Caraffa generál; lefuta eleiben a grádicson Teleki, felmenének, ott is négy óráig csak ketten beszélének. Más nap reggel Caraffa nagy haraggal azt izeni az adjutántól: miért nem jöttek el a több urak is, azért elküldjön, huszonnégy óra alatt Fogarasból az urakot mind oda hozassa, mert az ördögök elszagassák őtet, ha ugy nem bánatik Teleki Mihálylyal, példa lesz örökké Erdélyben. Elíjed Teleki, postán ír az uraknak, mindjárt jöjjenek, a fejedelmet is megijeszti, ha az urakot ő nagysága el nem küldi, Caraffa a fejedelmet is megfogatja. Más nap az urak mind oda jövének; Caraffa behivatván őket, proponálja, hogy a császár hűségére meg esküdjenek és a török portától elszakadjanak. Nehezen menének rá hogy hiteket megszegjék, kivált Bethlen Gergely csak resolválta magát, inkább megöletti magát mintsem a portának adott hitét megszegje: de megijesztetvén Caraffától, hogy addig Szebenből ki nem mennének, csak meg kelle

eskünniek a császár hűségére ; Teleki legelől csakhamar oda sujtá. Azután a szegény fejedelemre is rá küldvén Caraffa, neki is csak deponálni kelle a homagiumot Fogarasban.

Mihelt az urak beesküvének, hát közel sem úgy beszél Caraffa mint annakelőtte, sőt az urakot megvendégelvén, úgy egyben szűrte a levelet Teleki Mihálylyal, hogy a szemünk láttára még a fejét is csókolja vala Telekinek, a több generáloknak, mint Piccolomeni (kinél életemben pompásabb embert nem láttam, mind köntösében, asztalában, udvarában, lovaiban), Veteráni, Pacce⁹⁾ s a többinek recommendálván, micsoda érdemes ember s mely igaz hasznos szolgálja volna Teleki Mihály a császárnak. És nem sokára a császár nevével egy asztali készülethez való gazdag argenteriat küldve ajándékban Teleki Mihálynak, melyet én is láttam, és tizenkét ezer forintra becsültenek. Ilyen módon adák el a szegény Erdélyországát. Teleki Mihály is a maga szállására ebédre hívá mind a generálokat és pompáson megvendégelé. Így menénk vissza Szebenből Fogarasban.

Jól jut eszemben, estve mikor vendégségnek vége lőn, Pataki István a kolosvári professor, a ki kedves embere vala Teleki Mihálynak, sokszor keményen megintette sok dolgairól, a mint én az ágyban legyeztem az urat, ott ülven az ágy előtt székből, Pataki azt mondja neki : „Miért kelle, uram kegyelmeteknek eladni a szegény országot, és mind magokat mind a fejedelmet hamis hitben ejteni ? Bizony számot veszen még az isten kegyelmedtől. Jobb lett volna kegyelmeteknek vagy rab-ságot szenvedni vagy meg is halni, mint szántszándékkal ezt cselekedni.“ Teleki nagyot sohajta s azt mondja : „Vajki könnyü kegyelmednek, Pataki uram, így viz partjáról beszélni a vízben haló embernek : de ha kegyelmedet is olyan próbára

ránditanák, mint engemet tegnap, megválnék, ha olyan resolute beszélene. Ha vétettünk is, jobb volt a két gonosz közül kisebbiket választani, mint az egész országot veszedelemre vetni, mert ez a német fegyverre hánta volna az ország népét ha mi be nem esküdjünk, s török uram, a bestye pogány, nem vette volna el rólunk.“ Pataki István azt feleli: „Lássa uram, kegyelmetek, de non sunt facienda mala ut eveniant bona.“ Teleki megvonogatja szakállát s monda: „Vagy bonum vagy malum, abban bizony benne vagyunk Pataki uram.“

Zernyest.

1690. A török porta, látván, Erdély már elszakadott tőle és a némethez hajlott, s a német császár hadai praesideáltak is a várakat, és minden esztendőben a német ármáda kész quártélyra jó be Erdélyben, s tavasszal jól megnyugodva s elkészülve menne a campániára: azon tanácskozáék, hogy visszafoglalja Erdélyt; és mivel az erdélyi urakra haragud, nem is bizhatott hozzájuk, Tökölyi Imreh pedig mellette a hivségben megmaradt ott, az erdélyi fejedelemséget neki conferálja, botot, zászlót küldvén szokás szerént s felkaftányoztatván és egy török szerdárt rendelvén melléje, bizonyos számú lovas és jancsár török s tatár hadakkal, a tatár hám kisebbik fia személye szerént ülven fel mellette, a havas-alyföldi vajdának is megparancsolá, hogy minden hadaival együtt Tökölyi Imreh segítségére elmenjen.

Minekelőtte Tökölyi bejöne, Apaffi Mihály hirtelen megbetegedvén, harmad napra meg is hala Fogarasban [april 15-d.]; mert a felesége már azelőtt másfél esztendővel megholt vala. Halálának okáról sok hir vagyon; ki guttaütésben mondja hogy megholt, ki pedig hogy Teleki Mihály étette volna meg méreggel; én bizony nem tudom mint esett. Az ugyan kétség kívül van, hogy a fejedelem látván, már a német az országot megvette, a

várokat, városokat praesidiummal megrakta, az ország népét szörnyüképen adóztatja, a sóaknából, harminczadokból, aranybányákból pedig majd semmi jövedelme nem jőne a háboru idők miatt, a fiscális jószágokat a mellette való urak, mint Teleki, Naláczi, Székely László, Inczédi Pál s több hasonlók annyira kicsalták vala a kezéből, hogy többire a fiscalitásnak csak a galléra maradott vala kezében; arról is gondolkodván, hogy maga öreg ember, a felesége megholt, a fia nevetlen, az urak nem igazak hozzája, holta után egész háza felfordulna: ilyen dolgokon való törődési miatt busulván s szomorkodván, egy ideig az elméje megbomlott vala; hat hétig nem szólt senkinek, még enni sem akart, hanem szüntelen csak járt elé s hátra a palotájában, s nagyokat sohajtott. Az urak eleget biztatták, vigasztalták, nem volt haszna; utoljára egynehány zsacskó pénzt minden nap eleiben vittének mintha új új zsacskó pénzek volnának, s eleiben tették. „Kegyelmes uram — ugymond — ezt a pénzt most hozta Apor István a harminczadokról; ezt a pénzt a sóaknából hozatta Inczédi Pál; ezt a pénzt ez s amaz udvarbíró küldötte; mit busul Nagyságod, mikor elég pénze vagyon?” Lassan lassan ugy kezdé észére jönni, s kigyógyulni abból az imaginatióból; azután pedig szüntelen a házassághoz volt kedve, hol Mikó Istvánnét, hol Vér Györgynét, mindenik igen szép özvegy asszony vala, akarván elvenni feleségül. El is vette volna valamelyiket, de Teleki Mihály nem engedte, a kitől már utoljára annyira félt, hogy ha valaki más beszélt is a fejedelemmel, mind vigyáztatja, ha nem jő-e Teleki Mihály, s ál ajtókon mentek is fel hozzája a kikkel beszélni akart, hogy Teleki meg ne tudja.

Igy hala meg a jámbor Apaffi Mihály, ki papnak lett volna alkalmasabb mint fejedelem-

nek; nem volt neki semmi gondja az ország dolgaira, ha valami dolog occurált is, csak azt mondotta: „Lássák az urak ő kegyelmek, a mint Teleki uramnak teczik.“ A vadászatot szerette s gyakorlotta ifjúságában, gyönyörködött igen az órákban, melyek sokféle formára csináltatván, renddel állanak vala a házában; mindenkor azok körül pepecselt, egyébkor vagy olvasott vagy könyveket fordított, lovakra, fegyverekre, köntösökre, oeconomíára, mint férfi embernek nem volt semmi inclinatioja. Mind asztalára, udvarára a mig éle, a felesége visele gondot; ha még sokáig él vala felesége holta után, bizony még a sem marad vala mit egyék, mert ha valaki csak ebédre hitta is, tiz tizenkét ház jobbagyot kicsalt a kezéből. Az urak valamire akarták, rá vették, nem is mene soha egy fejedelem alatt is annyi sok istentelenség véghez Erdélyben, mint az ő idejében, s ám el is veszték az országot az ő lágysága miatt. Almakerekén, a maga jószágában, az Apaffi-familiának temetőhelyében temeték el. Mihelyt meghala, Naláczi, Teleki, Inczédi Pál a mi belső értéke pénze marada, eltevék láb alól s magok között feloszták, a fiának kevés marada, kinek minden uton módon nagy gazdagságot szerzett s hagyott vala a fejedelem-asszony. Efféle kerestetnek nem szokott örülni a posteritás.

A fejedelem holta után, mivel a fia noha választott fejedelem, de igen ifju vala, Status Consiliumot erigálnak Teleki Mihály praessessége alatt, hogy a dirigálná az országot, s annak neve s pecsége alatt mennek vala ki az expeditiók. Teleki pedig már arról gondolkodik vala, hogy erdélyi fejedelem lehessen, és az ifju Apaffit háladatlanul kicsinálja a fejedelemségből. Azért Nagy Pált, ki kedves embere vala, azután jó hazafia válék belőle, titkon a német császárhoz felküldé, hogy

ott a fejedelemséget neki sollicitálja, assecurálván a ministeriumot, hogy a német császár hűségében conserválja az országot. De Isten már megelégette vala az ő sok factióit ; a mig Nagy Pál visszajöve, elvesze Teleki Mihály.

Már a lotharingus herczeg commendója alá a francia ellen a regimentek többire mind felmentek vala az imperiumban, Magyarországbán maradt armádának a török ellen badensis herczeg Lajos rendeltetvén mezei főgenerálisnak. És mivel hir vala, hogy Nándor-Fejérvár visszavételére a török nagy erővel jöve, badensis herczeg oda siet hogy a töröktől megoltalmazza ; Erdélyben pedig hét regiment marad generál Hajszler commendója alatt, kiknek hármát Vaskapunál hagyá vigyázni, négy regimenttel pedig maga Háromszékre a Bozzára jó táborra, megértvén hogy Tökölyi Imreh Havas-alyföldén által akarna jöni be erdélyi fejedelemségre. Az erdélyi hadaknak egy részével Gyulaffi László badensis herczeggel elment vala, a többit pedig mind vármegyékről mind a székelységről felültetvén, Macskási Boldizsár commendirozza vala, mig maga is Teleki Mihály, noha nem jó kedvéből, de Hajszler parancsolatát vevén, nagy későre a táborra jöve. Én is akkor a táboron voltam.

Szörnyü rendkívül való árvizek lőnek szerte szélyel az országban, kétségkívül praesagiálták a sok idegen hadaknak Erdélyre való jövetelét. Mikor egynéhány hétig a Bozzán táboroznánk, Töröcsváranál is levén a marusszéki hadakban : Tökölyi Imreh nem a bozzai utra, hanem a töröcsvári ut felé indula, és beküldvén egy rész hadát az töröcsvári sánczban levő németekre, a marusszékiekkel együtt levágatá s dissipálá. Szintén estve felé kártyázik vala generál Hajszler, Norcher,¹⁰⁾ Magni generálokkal és Doriával, ki főcolonellus vala, s a kalapját ama-

zoktól elfnyert tallérral arannyal félig megtöltötte vala; oda hozák a híret. Azért mingyárt ordert adván ki, az egész német-magyar tábor megindula, és éczaka általjövén Nyén felé Szent-Péterhez szállánk; ott keveset mulatván, sebes ügetést nyargalvást épen Töröcsvárához vinek bennünket; nagy örömmel s bátran mennek vala mind a németek mind magyarok. Ott megszállódván, egynehány nap mulatánk; nappal is vigyáztván, de éczaka mindenkor csak közel más-más helyre szállván, az elhagyott táborhelyünkön penig nagy tüzeket rakván, hogy inkább az ellenség éczaka fel ne verhetne bennünket, nappal penig Töröcsvárán általmenvén a mieink, amonnan is kijövén, szüntelen ellenkeznek vala.

A havas-alyföldi vajda alattomban correspondentiát tart vala generál Hajszlerrel, és minden intentióját Tökölyinek megírta s hadainak számát, s jovalja vala, hogy olyan kevesed magával ne álljon harczot, mert ők sokan volnának. Ugyanis a négy regimentben két ezer ember alig vala, gyakran meg is olvastam compániánként; a Bozzára, bereczki passusra Csikban, a tábori bagázsia és más helyek mellé sokan elcommendiroztatván a regimentekből. De Hajszler bizván a németnek eddig való szerencséhez, és más generáloknak példájára vigyáztván, kik kevés haddal gyakran nagy török erőt debelláltak vala, kivált generál Veteránit akarván aemulálni, ki Szeged alatt két lovas regimenttel és ötszáz labanczczal három izben többet hatvan ezer töröknél megvert vala számtalan nyereséggel (ezen a harczon lón oda Károlyi István, Károlyi Sándor testvérbátyja; akkor azt tudták, hogy eltapodták a maga katonái, kik a törököt üzték, a lova elesett vala, s hát a törökök kapták volt el, s majd tizenhat esztendeig senki nem tudta hogy él. Rabságából megszabadulván, noha az elmé-

jében megfogyatkozott vala, mert sok esztendeig csak egyedül tartották egy föld alatt való tömlőczben, mindazáltal bizonyos és csalhatatlan jelekkel, a német császár s a ministerium előtt megbizonyítá, hogy ő volna Károlyi István, mégis az öcsöcse, Sándor, nem akarja vala a bátyját megismerni, tisztségét s jószágát féltvén tőle; de csak meg kelle lenni, mert in contrarium ellene nem bizonyithata. Megházasodék, Csáki László utolszori feleségét, ki elsöben Koncz Gáborné vala, vevé el, s annak a jószágában Heszáton, itt, Erdélyben verék agyon a felesége jobbágyai), mind pedig a székelység, még akkor hires levén hadakozásra, felesen levén azok vele a táboron, elvégezé, hogy Tökölyivel megütközzék. Teleki Mihály is oda, Törösvára-hoz érkeztvén, Hajszernek intimálja vala, ne harcoljon meg, hanem szálljon el előle, s hivassa maga mellé a Vaskapunál levő regimenteket, ugy coniunctis viribus, a várakból lövészerszámokat is hozatván a táborára, mert két kicsiny toroczknál egyéb nem vala, próbálná meg a had szerencsáját. Hajszer maga tanácsát elegendőnek itélvén, ott, Törösvaránál vigyáztat vala, hogy ha Tökölyi beindul, a szoros helyeken eleiben állván, könnyen profli-gálhatná, a mint hogy ha arra jó vala, ott rajta is veszti vala.

De Tökölyi Imreh is tanult hadviselő ember levén, nem vala bolond hogy olyan szoros helyekre jöjjon; azért practicával élvén, és a havasokon való ösvényeket titkon megjárattván, a havas-alyföldi vajdát (kit nem szeret vala) hadaival, és a törökökben is ott hagyván, s megparancsolván, hogy mig ő visszajö (nem aperiálván senkinek mit akar, csak a török szerdárnak), addig szüntelen ellenkezzenek a németekkel: oly kietlen helyeken s ösvényeken, merdek hegyeken szállítja be harmad napig táborát, a hol soha lovas ember s talám gyalog is nem

járt; és csak egy-egy lovas ember mehetett el, s térdén mászván s a lovak farkára fákat kötvén, úgy ereszkedtenek be szép csendesen tágas völgyekre. Ebben Hajszler semmit nem tudott, mert noha mint okos hadi ember, tudakozódott, ha van-e másutt közel olyan hely, a hol az ellenség bejöhetne, de senki nem gondolván, hogy azokon a meredekes hegyeken fegyveres nép bejöhetne; assecurálák a generálist, attól ne tartson. Szintén délután 21-ik augusti, mi lóháton ülven, a generálok penig Telekivel együtt a töröcsvári köszikláról nézven mint ellenkezik a kétféle had, Zernyest felé való strázsák, kikre már a Tökölyi hadának előjárói reá ütöttek vala, hirt hoznak, hogy bejött az ellenség az országban. Mindjárt conturbálódék Hajszler, és jelt adatván trombitával, mind német-magyar hadakat nyargalvást kezdenek bennünket vinni Zernyest felé. Mikor Tohán felé mennének; hát már a tatárok meggyújtották a falut, s szörnyüképen ég. Vala a táborunkon egy havas-alyföldi boér, Balacsán nevü, ki Sorbán vajda leányát vette vala, s a vajda halála után Constantinus Brankován tétetvén vajdává, attól való féltében mind feleségestől Erdélyben futott vala, és a német császárnál azt jártatja vala, ha őtet havas-alyföldi vajdának beküldené a császár, a töröktől elszakasztaná az országot s a császárnak hódoltatná; meg is vala parancsolva Hajszlernek, hogy bevigye. Ugy is vala a szándék, ha Tökölyit megverhetjük, bemenjünk, de nem akará Isten; minket verének meg a harczon, a szegény Balacsán is ott vesze, felesége, fia mai napig is itt Brassóban bujdosnak a Sorbán vajda fiával együtt és feleségével. Ez a Balacsán, két zászlóalja magyar és oláh jó vitéz katonái levén maga fizetésén, Hajszlertől elkéreczék, hogy az égető tatárokat kihajtsa a faluból, Hajszler elereszté; el is mene, bátran megellenkezék velek; s

levágtván benne, a faluból kikergeté. Már látjuk vala a Tökölyi táborát, mert Zernyesten felyül mind rendelt sergekben állanak vala ; Hajszler is elrendelé a német hadakat, és két jezsuita levén, azok companiánként imádkoztaták, s egy-egy feszület levén kezekben, elől mennek vala, ott is veszének ; de egy reformatus pap levén a táboron, a pallost ránta, s úgy mene velünk az ellenségre, el is szalada békével. Azonban a szél épen szemben fuván a regimentekkel, oldalaslag forditá Hajszler őket ; akkor ha nem tudta volna is Tökölyi mennyin vadnak a németek, még a kornyétákat is megolvashatta. Elöl állnak vala a német hadak, a hátok megett pedig az erdélyi hadak. Tökölyi a maga hadait meginditá Zernyest felé, s a sík mezőre rendben állitá. A székely hadak csak magoktól Jézus nevét kezdvén kiáltani, egyenesen az ellenségre akarának menni, noha még messze valának ; Teleki elé nyargalván, egyben szidá őket, ugy csendesedének meg. Bolondság is lőn a könnyű hadat hátul állítani, mert ha neki viszik vala elsőben, a mig oly nagy fervorral valának, alkalmasint megkopiázzák vala török uramot. Hajszler a mi sergeink elében jöve, monda deákul : „Majd kegyelmeteknek szép mulatsága leszen, meglátja kegyelmetek, a török mind elszalad, nem állhatván meg a mi tűzönköt, kegyelmetek aztán Isten hírelvel üzze vágja, s ha meg találják kegyelmeteket nyomni, ne jöjön egyenesen a regimentek eleiben, hanem oldalaslag, én esmét visszaverem a törököt.“ Teleki pedig elkezdé : „Jó vitézek, erdélyiek, most az ideje, hogy a mi felséges császárunk hűsége mellett vitézül harczolván, magunknak s maradékunknak állandó nyugodalmot s szabadcságot nagy dicsérettel szerezzünk, s házunkot, feleségeinket, gyermekeinket a török rabságától s annak a gonosz Tökölyinek tyrannusságától megoltalmazzuk, mert

különben ha nem forgódunk, örökös jobbágyságban esik még a posteritásunk is ; soha a német a töröknek Erdélyt nem engedi, levén Magyarországbán nagy erős armáda, a ki mindjárt benyomul s a törököt kiveri. Hogy pedig énram senki ne panaszkodjék, ország generálisa levén elbúttam, im ezt a fehér szakállamat ide kegyelmetek között hoztam, s kész vagyok itt is meghalni.“

Tökölyi azonban ilyen practicát cselekedék : bal kézről a mi hadunknak vala egy csereklyés ¹¹⁾ hosszan elnyúlt oldal, a mellett feles tatárokat s kuruczukot küldé a mi jobb szárnyunkra, hogy megkerítsen bennünket. Hajszler eszében vevé, Doriát hat compániával expediálja a tatárok ellen, Teleki is tizenhárom zászlóalja székely hadat Henter Mihály (ki Háromszéken vicéje vala, gonosz factiosus lator ember, és ki Teleki Mihályhoz való biztában még a háromszéki főrendeket sem becsülé vala, s míg a Bozzán táboroztunk, számtalan nemes és lófő mentségeseket tartván, kik óról óra sok pénzt fizetnek, magának felette sokat gyűjtött vala, még sem lön Isten áldása a házában, most is Rákóczi Ferenczcel oda van a kuruczságra) commendója alatt elküld Doriával. A tatár studio megszabad előttök, amazok örömben kergetik s épen a török álló seregig behajtják, oda is rekedének, vissza nem jöhetvén helyekre. Mert épen akkor látván a török s Tökölyi hogy a németek bal szárnya megritkult a compániák elmenetelével, nagy sűrű roppant sereggel, harminczkét zászlót hozván elől, könnyen voltak hat ezeren, nagy sebes nyargalással szemben jövének ; kiket közel várván a német, noha csak két lineában állanak vala, olyan emberül excipiál lövéssel, hogy kilencz zászlót olvasék meg a ki egyszersmind a földre borula, török is, a mint azután hallottam bizonyosan közel két százig való elhullá ; de a többi, a holttesteken

általjövén, a lineákon általmene és a németet megbontá. A székelység meglátván hogy a németen általjött a török, még csak kopiát sem emele, hanem rettenetes zugással megszalada, a német is cszében vevén hogy fut a székelység, ő is nyomulni kezd. Már generál Hajszler is elszaladott vala, a török a szaladó németeket s székelyeket úzvén s vágván; a mely hat compánia német penig Doriával elrekedett vala, a töröknek egész bal szárnya körül fogá. Doria egyben vevén a kevés hadat, ex desperatione olyan harczot tarta majd egy óráig, hogy semmiképen annyi ezer török, tatár, kurucz meg nem bonthatja vala. Hajszler békével eljöhet vala, de meglátván a hegyről mely vitézül harczol a Doriával elmaradt had, szégyennek tartván a futást, kevesed magával a harczhelyre vissza mene, ott el is fogák a tatárok, minekutána a sok nyargalóczás miatt mind maga mind lova ellankadott vala. Doriával való compániákat is utoljára megbonták, és levágának felesen benne, de a többi sohul meg nem szakadozván s erősen puskázván, harczolva eljövének békével. Doriát is a tatárok elfogák, meg is korbácsolák keményen, lófark közé kötvén a kezét, s úgy nyargalóczván a tatár vele együtt. Tökölyi pénzzel váltá mind a kettőt magához s tisztességesen tartá. Ott vesze Norcher generál, nagy kövér ember vala; Magni pedig sebben esvén s úgy szaladván el, itt, a Barczán, Hermány nevű faluban érkezék, ott a szászok rá ismervén, becsalák a kastélyban hogy eldugják, s agyonverék nyavalyást, s fizetének is egynéhány ezer forintot érte. Balacsán is elesék a harczon, a fejét a havas-alyföldi vajda elütteté, s beküldé Konstantinápolyban a töröknek. A török tisztek közül sok agák hullának el, a szerdárral együtt.

Itt lön veszedelme Teleki Mihálynak is, mert

a kedves Kálmán nevű lova, kit mindenkor utolsó szükségére tartott, igen bátor tanult lábas ló vala, a harczhelyen levő buza kalangyában megbotolván, leesék lovastól, a törökök superveniálván, nem tudván kicsoda, mert fekete köntösben vala, a fejédelmet gyászolván, a földön rutul kezét, orcáját egyben vagdalák, meg is lövék, úgy hala meg, a testét megfoszták. És mikor más nap a több holttesteket fosztogatnák, már vala hire hogy Teleki Mihály elesett, Tökölyi kiküldé Komáromi Jánost (ki Teleki secretáriusa levén, ott a harczon esett vala rabságban) maga embereivel, hogy keressék meg a testét; sokáig meg nem ismerék az orcáján levő rút sebek miatt, hanem mivel a súly miatt a fogai mind kihullottak vala, a szájában benyulván s fogait nem érezvén, úgy tudák meg hogy Teleki Mihály teste. Tökölyi maga ingét, lábravalóját adatván a holttestre, és közönséges koporsót csináltatván, elküldé feleségének Görgényben. Eleget mocskolódtak a holttestével az uton, a mely posta szekereken vitték, azok mellett való emberek. Így fizete meg Isten neki is az erdélyi urakon való sok practicájaért, kiket az országnak nagy kárával s romlásával elveszte, így telék be rajta Magyar pap profétiája.

Engemet is Isten csudálatoson szabadita meg a harczról. Én azon a szárnyon voltam a kire a török jöve s megbontá, elől állván a háromszéki nemességzászló előtt Székely Zsigmonddal s több nemes ifjakkal. Egyczer hátam megett hallom a nagy zudulást, s hátra tekintek, hát fut a székelység. Mondja Székely Zsigmond: „Bátyám uram, menjünk mi is, mert rosszul van a dolog;” mondom én: „Várákozzunk, majd a német hátulsó lineája eléáll s a törököt visszaveri.” Ha nézem, egyczer a német is szalad s űzi a török; egy jó szürke molduvai paripán ültem, farkasbőr a nya-

kamban, mezitelen hosszú hegyes tőr a kezemben, tölcserés karabély a szijamban akasztva, marhahajtó teczin posztó¹²⁾ virágos czafrang a lovamon, hoszu tengerszin posztó nuszto süveg a fejemben. A jeleink penig magyarokul nekünk, kik a némettel voltunk, a vala, hogy bal kezünköt keszkenyővel általkötöttük; erősen oda levén kötve, hirtelen nem oldhatám le, hanem a farkasbőrt rá fordítám, s én is mintha kurucz volnék, úzóleg viszem vala a hegyes tört a német után. Ha megismernek vala, egynéhányszor levághatnak vala, de azt gondolván hogy én is kurucz vagyok, a mint az öltözetem s fegyverem formája volt, csak a németet vágta a törökök, kikkel összeelegyedtem vala. Jó darabig úgy menénk. Mikor a patak árkához jutánk, hát ott már a sok futó had belé dőlven lovastól, egymást tapodtatják, a bélek vondozódék, a vérek fecskendezék, jajgatnak, kiáltanak; ott, megvallom, ugyan jó formában megijedtem vala, nem is gondoltam soha, a lovam általszökhesse a széyes árkot. De Isten segítségével, megsarkantyuzván a lovat, oly könnyen általszöké, magam is elhülék belé. A mint tul az árok meredekes volt, az általszökésben a szél meglebbenté a farkasbőrömet, s megláták a törökök a jelt a karomon, akkor ismerének meg, nem közülök való vagyok; mindjárt utánam válék egy ősz szakállu, kék mentés, kontyos török; megszaladék előtte, csakhamar utolére, s mikor szintén hozzám akara vágni, megfordulék, kapám a karabélyomot s ellene fordítám, a török megtartózkodék, én esmét a szaladást vöm elé, a török esmét utolére, akkor is, mikor szinte vágni akara, megfordulék; ötczör vagy hatczor fordultam úgy meg a törökre, ha puskája vagy csidája lett volna, elverhet vala távulról; én sem akartam meglőni mig az utolsó szükség nem kívánja vala, mert csak egyedül válék, a török után penig többen is,

mintegy hét török, de azoknak a lovok nem futhat vala olyan jól. Már közel vala az erdő, én arra sieték vala; a több törökök látván, az az első nem bir velem, szélt fogának a mezőn hogy megkeritsenek. Tul egy oldalon Cserei Zsigmond bátyám sokad magával szalad vala; látván, én mint vesződöm a törökökkel, még sem segéltenék meg, hanem csak azt kiáltja: „Vesd el öcsém a farkasbört, mert a törökök azért kergetnek.“ De nekem nem a vala dolgom, hogy a farkasbört hányjam el; azalatt én is beérek az erdőre, az én törököm is hozzám vága, én is megfordulék s épen a mellében sütém a karabélyomot, kibem három golyóbis s egy marok serét vala. Találtam-e nem-e a törököt, bizonyoson nem tudom, inkább gondolom hogy találtam, mert látám, leborula a lova nyakára. Odahaza a kik láttak vala engemet, mit csinálók a törökökkel, azt hirdették, szemekkel látták mikor a törökök levágtak, mert nem gondolták hogy kiszabaduljak kezezből; de Isten megszabadíta s békével haza vive.

(Görgény ostroma.)

1708. Még Görgény a kuruczok kezében vala, mert Rákóczi a maga palotás hajdui közül ugyan válogatva száz hajdut egy Rátoni János nevű vitéz gyalog kapitány commendója alatt küldött vala Görgényben; ki is tanult hadi ember lévén, a várat erősen fortificáltatja vala, a falukról számtalan élést, buzát, bort, szalonnát, fát takarította a várban, kovácsokat, lakatosokat mives cigányokat, faragó embereket vitete be, szénát sokat hordata, s hogy a tűz ne ártson neki, felül földdel vastagon meghompoltatá,¹³⁾ a kut eleiben erős sánczot csináltata, hogy a szőlőhegyről lövéssel kárt ne tehessenek a kutban, a mocsárról sok zsákkal csere makot hozata, azt erősen megfőzeté, azután pokróczokra teregetvén, megszáraztatá, sok kárt is tett azzal a németekben, mert az ágyukot, toroczkot azzal tölteté s a németekre úgy sütögettette, a várban levő házakról a sendelyt mind leverette s megnyuzott marhák bőreivel mind bevonatta az épületeket; egy szóval olyan provisiót tett a várban, hogy magok a tanult hires német officérek is megvallották, akármely császár király ármájában egy hadi officiálisnak beillett volna. A német had elérkezvén, öt száz lovas s meg annyi gyalog, sánczot készítvén alatt a fiscalis udvarhaznál, lőtetni kezdé a várat, és mind onnan mind a szőlőhegy-

ről bombázták; s már három száz hatvan bombánál többet hántak vala, hogy valami faépület a várban volt, mind egybenromlott, csak a csonka kőfalak bástyák látszottanak, mégis Rátoni a várat fel nem igéré. Rabutin a maga fiát, ki már generál adjutant vala, küldé, a várat kérje. Rátoni a bástyáról egy pohár bort köszöne az öreg Rabutin generál egészségeért az iffiu Rabutinra s megivá, s azt izené neki, hogy ő a várat valamig életben legyen, fel nem adja, mert Rákóczinak hittél levén köteles, ő reája úgy bizta; ha a generál Rákóczihoz kiküld s Rákóczitól olyan parancsolatot hozat, hogy a várat feladja, akkor mindjárt kimegyen Görgényből; különben a generálnak, mint olyan híres méltóságos uri embernek, a mennyiben Rákóczihoz való kötelessége megengedi, jó szízzel szolgálni igyekezik. Rabutin pedig megparancsolá Kaltemplatnak, ki Nejperg regimentjének v. colonellusa. és a görgényi obsidionak commendója vala, ne heverjen annyit Görgény alatt, hanem ostromoltassa meg a várat. Kaltemplatnál akkor Erdélyben hiresebb tanultabb hadi officiálist nem tartnak vala, de kevélységével veszté mind magát mind az ostromot, mert contemnálá a Görgényben való hajdúságot, és ebéden jól lakván, minden igaz hadi rend ellen, déltájban, holott még a kőfalakat le sem rontatta vala, a kinek törésén kellene irrumpálni, a nagy magos hegyen levő erős várnak indítja a muskotélyosokat, a kik magok jól látták hogy nyilvánvaló veszedelemre vakmerőképen mennek s mondották is Kaltemplatnak, de a németek között való szoros ordinantiának engedni kelle; és maga Kaltemplat is az ostromra indula, holott ő levén commendó, neki nem kellett volna oda menni a hadi regula szerint. Tul a várban, noha már Rátoni, az előtt való éczaka a mint a strázsákat járta, a vár közepén nagy tűz levén, annak világosságánál

a német sánczából hozzá arányozván a Kaltemplat jágere s meglövéen oldalban, sebben fekszik vala, a mint csakhamar azután meg is hala, mindazáltal nagy vitézi bátorsággal megbiztatván a hajdukot, és a mely felől a német ostromnak akara jóni, sok köveket hordatván oda, és a várban levő minden férfiat aszonyt gyermekét a kövek mellé állítván, az ágyukot is makkal kövekkel szakadékokkal elkészítetvén s arra a helyre vonatván, sőt egy hoszu vastag öreg boronát megfurdaltatván, és keresztül hegyes vasas végű fákot vonatván sok helyen belé, s a két végére erős kereket csináltatván, s a megromlott kőfalra felvonatván, készen várja vala a németeket, maga az ágyban feküvén s ajtaját végre kinyitvatván, egy pár puskát s flintát tétet eleiben egy asztalra, ha a várat megtalálják ostrommal venni, ott haljon meg kezén. A hol ostromnak, csak közel egy fen. való ház van, kiben mikor én is azelőtt Görgényben szorultam volt a kuruczok miatt, a sógorom Bánfi László vala szálláson, annak ablakai épen arra nyilnak vala; abban a házban Rátoni feles hajduságot állita, mindenik mellett öt hat puska készen levén töltve, hogy onnan az ostromra jövő németeket ellövődözzék; úgy is lőn. Harmincz granatéros jött elől, utánok Kaltemplat három száz muskotélyossal, felmenének a meredek hegyoldalón épen a kőfal alá, mihelt oda érkezének és már három granatéros a kőfalra felhágott vala, egyczersmind az ágyukot rájok kisütögetik, a hajduk a sok köveket kihányigálák rájok, tul is a ház ablakáról szintén kezdének lőni a németekre, de mind azok felett az a borona confundálá, kit lebocsátván a magos kőfalról, széltében seprerte a németeket, úgy annyira, hogy vissza kelle szaladniok; de a kőfalról mindenkor a hátokban lövődözvén, több száz németnél ott vesze, Kaltemplat is lövés miatt meghala, két kapitány-

nyal s egynéhány tisztekkal együtt, s a mikházi klastromban temeték őket. Így jár a ki ellenségét semminek tartja.

Rabutin, megértvén mint jártak az ostrommal, a szebeni commendánst Henist újabb haddal s lövészerszámokkal küldé Görgény alá, ki Kaltemplat casusán tanolván, okosabban bánék az obsidióval, és három helyről kezdé lőtetni a várat, a szőlőhegyekről penig úgy bombáztatja vala, mihelt a bombát a mozsárból kilőtték, azon szempillantásban mellette való ágyukból köveket lőtet vala a várban, azért, mert a kurucz hajduk mindenkor készen valának s mihelt a bomba leesett, vizes marha bőrével beborították, úgy semmi kárt nem tehetett, de azután a kövek miatt nem mehetének közel a bombához, mert sokat közülök a behullott kövek megölének. Már Rátoni megholt vala, el is temeték vala, mégis a hajduk a várat fel nem akarák adni, hanem azt végezzék, mivel a várat tovább nem tarthatják, éczaka kiszökjenek belőle, s ki is indulának; de Henis minden éczaka alatt a vár körül egy lovas regimenttel strázsáltat vala. Azt nem tudták a hajduk, s mikor a várból kijöttek, rá akadának a németekre, a többi meg ijede, visszaszaladának a várban, mivel erdélyi darabantok is valának s egynéhány nemes emberek közöttök, de a hajduk mintegy harminczan a németeken által vágák magokat; német is ott vesze egynéhányan egy kapitánnyal együtt, a hajdukból is tizenhat elesék, a többi elmenének az erdőkre, onnan kimentek Magyarországra. Henis sem örülhete a győzedelemnek, harmadnap mulva a gutta megüté, s a mikházi klastromban három ezer forintot testála s ott temeték. Komor kedvetlen, magának való, magyargyűlölő ember vala, sőt még magok a németek sem szereték. Más nap a várban maradott nép feladá a várat, az erdélyieket elbocsátják, a

hajdukot mintegy huszig valót Szebenben visznek fogva, a várat egészen elhányák, azolta pusztán áll. E lón vége a görgényi obsidionak, Rátoni János örökkévaló dicséretes emlékezetet hagyta maga után a németek között is; ha mind olyan volna a kurucz mind ő s azok a görgényi hajduk, eddig általestek volna a némettel egymáson.

JEGYZETEK.

1) 11. laphoz. Az özvegy, ki a jegybér czimén birtokos.

2) 29. laphoz. Hasonló büntetésen, itt tehát az árulás büntetésén.

3) 30. laphoz. Jus ligatumnak nevezték az 1595-iki országgyűlésen hozott törvényt, a melynek értelmében Báthory Zsigmond elkoboztatta az 1594-ben kivégzett főurak jószágain kívül nejeik és gyermekeik birtokait is.

4) 42. laphoz. helyetteseinek.

5) 45. laphoz. Héttorony.

6) 47. laphoz. Bánffi és Béli történetéről Cserei sok igaz s még több nem igaz dolgot tud beszélni. Nagyon valószínűtlen mind az, a mit Béli nejeinek szerepléséről, s Teleki és Béli viszonyáról regél. Béli sokkal hevesebb ellensége volt Bánffinak, mint Teleki. Bánffit és Béli nem a bujdosók pártolása vagy nem pártolása választotta el Telekitől. Ez a motívum utólagosan s inkább mint ürügy szerepelt, mikor már megvolt a személyes ellentét.

7) 51. laphoz. Cserei mindig Teleki önzéséről beszél, még ott is, hol inkább Telekinek volt oka panaszkodni, mások hálátlanságáról. Teleki szívesen haladt volna együtt Thökölyvel, de elvált tőle, a midőn látta, hogy a török Thökölyt pártolja s Apaffit mellőzi. Telekinek attól kellett tartania, hogy Thököly a török segítségével megbuktatja Apaffit.

⁶⁾ 58. laphoz. Teleki nem jó szemmel nézte Scherffenberg erdélyi táborozását. Ezt Bethlen Miklós beszéli, a ki szintén nem szerette Telekit. „Csípih hát Scherffenberget? Hadd, hadd, de bizony még jobban kell csipdesni“ — mondá Teleki Bethlennek. Ezt csak Bethlennek mondhatta, de nem mutathatta magát Scherffenberg nyílt ellenségének. Nem sérthette a hatalmas ellenfélt, noha eléggé féltette Erdély önállóságát. Telekinek a helyzet kényszerűségéből magyarázható kettős politikáját Cserei nem értette s azért itt is politikai intenciókat tulajdonít Apaffi miniszterének, mendemondák után indulva.

⁹⁾ 61. laphoz. Piccolomini, Pace báró.

¹⁰⁾ 66. laphoz. Noirquerm. .

¹¹⁾ 71. laphoz. fenyves.

¹²⁾ 74. laphoz. virágos posztó.

TARTALOM.

Előszó	3
Bánffy Dénes és Béli Pál bukása	6
Teleki Mihály és politikája.	48
Zernyest.	61
Görgény ostroma.	74

